

**Київський національний торговельно-економічний університет
Кафедра туризму та рекреації**

**ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на тему:**

**«Розвиток туристичного кластеру «Шацькі озера»
Волинської області»**

Студента 2 курсу 9 групи
освітнього ступеня «магістр»
спеціальності 242 «Туризм»
спеціалізації «Міжнародний
туристичний бізнес»

_____

(підпис)

Андріяш Ганни
Ігорівни

Науковий керівник
д.е.н., доцент

_____

(підпис)

Михайліченко
Ганна Іванівна

Гарант освітньої програми
д.е.н., професор

_____

(підпис)

Ткаченко Тетяна
Іванівна

Київ 2018

Київський національний торговельно-економічний університет
Факультет ресторанно-готельного та туристичного бізнесу,
Кафедра туризму та рекреації
Спеціальність 242 «Туризм»
Освітня програма «Міжнародний туристичний бізнес»

Затверджую

Зав. кафедри _____

« ____ » _____ 201__ р.

**Завдання
на випускню кваліфікаційну роботу студентці**

Андріяш Ганні Ігорівні

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема випускної кваліфікаційної роботи (проекту)

Розвиток туристичного кластеру «Шацькі озера» Волинської області

Затверджена наказом ректора від «25» жовтня 2017 р. № 3492

2. Строк здачі студентом закінченого роботи (проекту) 20.11.2018

3. Цільова установка та вихідні дані до роботи (проекту)

Мета роботи (проекту) формування механізму управління туристичного кластеру «Шацькі озера»

Об'єкт дослідження процеси сталого розвитку туристичної дестинації Волинської області на прикладі кластеру «шацькі озера»

Предмет дослідження туристичні ресурси та потенціал Волинської області

4. Перелік графічного матеріалу _____

ВСТАВИТИ НАЗВИ рис. Та табл.. з розділів 2 і 3

5. Консультанти по роботі із зазначенням розділів, за якими здійснюється консультування:

Розділ	Консультант (прізвище, ініціали)	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
I-III	Михайліченко Г.І.	20.11.2017	20.11.2017

6. Зміст випускної кваліфікаційної роботи (проекту) (перелік питань за кожним розділом)

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КЛАСТЕРНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

1.1 Зміст та структура кластерної моделі розвитку туристичної дестинації

1.2 Аналіз чинників формування туристичної привабливості туристичного кластеру на регіональному рівні та програми заходів для їх регулювання

1.3 Формування системи оцінювання туристичної привабливості території

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ТА ІНФРАСТРУКТУРИ ТУРИСТИЧНОЇ ДЕСТИНАЦІЇ «ШАЦЬКІ ОЗЕРА» ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1 Дослідження туристично-рекреаційного потенціалу кластеру Шацького району Волинської області

2.2 Аналіз використання туристичної інфраструктури регіону

2.3 Дослідження чинників розвитку туристичної системи Волинської області

2.4 Аналіз господарської діяльності туристичного клубу ПП «Фенікс» смт. Шацьк як осередку туристичного кластеру

РОЗДІЛ 3. ВДОСКОНАЛЕННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ В НАПРЯМІ ФОРМУВАННІ ТУРИСТИЧНОГО КЛАСТЕРУ «ШАЦЬКІ ОЗЕРА»

3.1 Програма розвитку туристичного **кластеру «Шацькі озера»**

3.2 Розробка програм туристичного обслуговування та заходів просування різновидів туризму кластеру «Шацькі озера» Волинської області

3.3 Економічне моделювання кластерної взаємодії учасників громадського об'єднання «Шацькі озера»

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

7. Календарний план виконання роботи

№ пор.	Назва етапів випускної кваліфікаційної роботи (проекту)	Строк виконання етапів роботи	
		за планом	фактично
1	2	3	4
1	<i>Вибір і затвердження теми випускної кваліфікаційної роботи</i>	01.09.2017-25.10.2017 р.	25.10.2017 р.
2	<i>Оформлення і затвердження завдання на роботу</i>	26.10.2017-20.11.2018 р.	20.11.2018 р.
3	<i>Написання та попередній захист 1 розділу випускної кваліфікаційної роботи у наукового керівника</i>	20.11.2017 - 11.05.2018 р.	11.05.2018 р.
4	<i>Написання та оформлення наукової статті</i>	до 01.06.2018 р.	до 01.06.2018 р.
5	<i>Написання та попередній захист 2 розділу випускної кваліфікаційної роботи у наукового керівника</i>	12.05.2018-31.08.2018 р.	31.08.2018 р.
6	<i>Написання та попередній захист 3 розділу випускної кваліфікаційної роботи у наукового керівника</i>	01.09.2018-14.10.2018 р.	14.10.2018 р.
7	<i>Оформлення випускної кваліфікаційної роботи за структурою, представлення роботи на кафедрі та попередній захист у комісіях</i>	15.10.2018-22.10.2018 р.	22.10.2018 р.
8	<i>Доопрацювання, оформлення, друкування, підготовка матеріалів до захисту Оформлення електронної версії ВКР для репозитарію КНТЕУ та перевірка на плагіат</i>	23.10.2018-31.10.2018 р.	31.10.2018 р.
9	<i>Представлення готової зшитої випускної кваліфікаційної роботи на кафедрі</i>	23.11.2018 р.	23.11.2018 р.
10	<i>Захист випускної кваліфікаційної роботи в екзаменаційній комісії</i>	Згідно графіку	Згідно графіку

8. Дата видачі завдання «20» листопада 2017р.

9. Керівник випускної кваліфікаційної роботи

Г.І. Михайліченко

(прізвище, ініціали, підпис)

10. Гарант освітньої програми

Т. І. Ткаченко

(прізвище, ініціали, підпис)

11. Завдання прийняв до виконання студент

Г.І, Андріяш

(прізвище, ініціали, підпис)

12. Відгук керівника випускної кваліфікаційної роботи

Студентка Андріяш Г.І. виконана ВКР повністю, за структурою та змістом відповідає вимогам вищої школи. Тема ВКР актуальна, аргументована та розкрита в змісті роботи.

В першому розділі автором досліджено теоретико-методологічні аспекти кластерної моделі розвитку туризму в Україні, проаналізовано чинники формування привабливості туристичного кластеру на регіональному рівні та програми заходів для їх регулювання, визначені елементи системи оцінювання туристичної привабливості території.

В другому розділі роботи представлені дослідження потенціалу та інфраструктури туристичної дестинації «Шацькі озера» Волинської області, а саме: досліджено туристично-рекреаційний потенціал кластеру Шацького району Волинської області, проаналізований рівень використання туристичної інфраструктури регіону, досліджено чинники розвитку туристичної системи Волинської області; наданий аналіз господарської діяльності туристичного клубу ПП «Фенікс» смт. Шацьк як осередку туристичного кластеру.

В третьому розділі ВРК автором було обґрунтовано оновлену програму розвитку туристичного кластеру «Шацькі озера» та заходів просування різновидів туризму кластеру «Шацькі озера» Волинської області на міжнародний ринок. Наприкінці розділу представлені результати економічного моделювання кластерної взаємодії учасників громадського об'єднання «Шацькі озера».

Вцілому випускна кваліфікаційна робота Андріяш Г.І. виконана на достатньо високому рівні, заслуговує позитивної оцінки та рекомендована до захисту на ЕК.

Керівник випускної кваліфікаційної роботи: _____ Г.І. Михайліченко
(підпис, дата) д.е.н., доцент

13. Висновок про випускну кваліфікаційну роботу (проект)

Випускна кваліфікаційна робота студентки Андріяш Г.І.
(прізвище, ініціали)
може бути допущена до захисту на екзаменаційній комісії.

Гарант освітньої програми _____ Т. І. Ткаченко
(прізвище, ініціали, підпис)

Завідувач кафедри _____ Т. І. Ткаченко
(прізвище, ініціали, підпис)

« _____ » _____ 201 ____ р.

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КЛАСТЕРНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

- 1.1 Зміст та структура кластерної моделі розвитку туристичної дестинації
- 1.2 Аналіз чинників формування туристичної привабливості туристичного кластеру на регіональному рівні та програми заходів для їх регулювання
- 1.3 Формування системи оцінювання туристичної привабливості території

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ТА ІНФРАСТРУКТУРИ ТУРИСТИЧНОЇ ДЕСТИНАЦІЇ «ШАЦЬКІ ОЗЕРА» ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

- 2.1 Дослідження туристично-рекреаційного потенціалу кластеру Шацького району Волинської області
- 2.2 Аналіз використання туристичної інфраструктури регіону
- 2.3 Дослідження чинників розвитку туристичної системи Волинської області
- 2.4 Аналіз господарської діяльності туристичного клубу ПП «Фенікс» смт. Шацьк як осередку туристичного кластеру

РОЗДІЛ 3. ВДОСКОНАЛЕННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ В НАПРЯМІ ФОРМУВАННІ ТУРИСТИЧНОГО КЛАСТЕРУ «ШАЦЬКІ ОЗЕРА»

- 3.1 Програма розвитку туристичного кластеру Шацькі озера
- 3.2 Розробка програм туристичного обслуговування та заходів просування різновидів туризму кластеру «Шацькі озера» Волинської області
- 3.3 Економічне моделювання кластерної взаємодії учасників громадського об'єднання «Шацькі озера»

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

Вступ

Актуальність дослідження. Одним із способів для отримання конкурентних переваги на ринку, а також покращення привабливості території для потенційних туристів є створення такого територіально-галузевого об'єднання, як туристичний кластер. Для України, яка прагне до європейської інтеграції, проблему конкурентоспроможності туризму на світовому ринку можна розв'язати за допомогою об'єднання зусиль окремих споріднених галузей та інституцій. Саме кластерний тип організації господарства дає змогу сконцентрувати ресурси і зусилля на створенні конкурентних переваг території в рамках конкретного сектора економіки.

Головні осередки кластеру, туристичні ресурси, туристи сприймають через об'єкти туристичних інтересів, тобто визначні пам'ятки, природні об'єкти і природно-кліматичні умови, соціокультурні об'єкти показу тощо, які здатні задовольняти потреби туриста під час туристичної поїздки або подорожі. Проте для того, щоб ці об'єкти повністю використовувалися в цілях туризму, необхідна належна інфраструктура. Україна, маючи усі передумови для розвитку туризму, не приділяє належної уваги розвитку цієї сфери господарства. У зв'язку з цим проблема дослідження і покращення стану туристичної інфраструктури, як головного чиннику діяльності туристичного кластеру, є актуальною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичну основу роботи становлять дослідження з управління сферою туристичних послуг та аналізу соціально-економічного ефекту туризму учених А.Ю. Александрова, А.П. Бгатова, М.А. Берманта, Є.І. Богданова, В.С. Боголюбова, М.В. Солодкова, В. Арчера, Дж.М. Кейнса, Х. Клемента, І. Криппендорфа, С. Оуэна, Х. Рюттера, Д. Флетчера та ін.

Регіональні аспекти розвитку сфери туристських послуг розкрито в роботах А.Г. Гранберга, Т.В. Грицюка, С.М. Климова, Михайліченко Г.І., В.А. Морозової, І.А. Родіонової, Т.І. Ткаченко, А.М. Ходачека, Д.А. Цапука та ін.

Метою магістерської роботи є формування механізму управління туристичного кластеру «Шацькі озера».

Завдання дослідження:

- розкрити зміст та структуру кластерної моделі розвитку туристичної дестинації;
- проаналізувати чинники формування туристичної привабливості туристичного кластеру на регіональному рівні;
- сформувати систему оцінювання туристичної привабливості території;
- дослідити туристично-рекреаційний потенціал кластеру Шацького району Волинської області;
- визначити рівень використання туристичної інфраструктури досліджуваного регіону;
- охарактеризувати чинники розвитку туристичної системи Волинської області;
- зробити аналіз господарської діяльності обраного туристичного клубу як осередку туристичного кластеру;
- запропонувати на основі проведених досліджень власну стратегію розвитку туристичного кластеру «Шацькі озера» на період 2018-2028рр.;
- розробити нові програми туристичного обслуговування та їх заходи популяризації;
- сформувати ідею створення громадського об'єднання та їх економічного моделювання.

Об'єктом дослідження є процеси сталого розвитку туристичної дестинації Волинської області на прикладі кластеру «Шацькі озера».

Предметом дослідження є туристичні ресурси та потенціал Волинської області.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети магістерської роботи, на основі теоретичних та статистичних матеріалів, наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених, які мають опосередковане відношення до теми та проблематики туристичних кластерів, було використано такі методи

дослідження: теоретичний (при вивченні теоретико-методологічних аспектів кластерної моделі розвитку туризму); статистичні, прогностичні та економіко-математичні методи (для дослідження потенціалу та інфраструктури туристичної дестинації); метод аналізу, узагальнення і моделювання (при розробці стратегії розвитку туристичного кластеру).

Наукова новизна одержаних результатів. Розробка нових програм туристичного обслуговування та заходів просування різновидів туризму кластеру «Шацькі озера». Ідея створення інноваційного громадського об'єднання, шляхом економічного моделювання кластерної взаємодії учасників туристичної дестинації.

Практичне значення дослідження полягає в створенні та розробці програми стратегії розвитку туристичного кластеру «Шацькі озера». Для розвитку туристичного простору дестинації; підтримки та розвитку існуючих та створення нових туристичних продуктів; проведення рекламної компанії туристично-рекреаційних ресурсів та створення позитивного іміджу; розвитку людських ресурсів в туристичній галузі дестинації Шацькі озера.

Дана стратегія може реалізуватись шляхом зацікавлення обласних, районних та місцевих органів, з залученням інвестицій як вітчизняних, так і зарубіжних.

Обсяг та структура роботи. Випускна кваліфікацій робота складається із вступу, 3 розділів, висновків, 6 додатків, списку використаних джерел з 55 од., загальним обсягом 130 сторінок.

За результатами проведених робіт було надруковано наукову статтю за темою «Аспекти кластерної моделі розвитку туризму в Україні» в збірнику наукових робіт студентів факультету ресторанно-готельного та туристичного бізнесу (додаток А) та участь у IV Всеукраїнській студентській науковій конференції «Готельно-ресторанний та туристичний бізнес; реалії та перспективи» з темою «Розвиток туристичних кластерів в Україні», нагороджено дипломом III ступеня (додаток Б).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МОТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КЛАСТЕРНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

1.1 Зміст та структура кластерної моделі розвитку туристичної дестинації

В актуальних економічних дослідженнях проблем розвитку туризму, все більша увага приділяється так званому «кластерному підходу». Потреба у формуванні кластерів відзначається у багатьох програмах регіонального стратегічного розвитку, у зв'язку з чим питання визначення туристичних кластерів, оцінювання їх впливу на економіку регіону, формування концепції розвитку кластерів є актуальними та своєчасними.

Туристичному кластеру, порівняно з іншими формами організації, притаманні такі характерні ознаки: незвично широкий склад учасників; географічний розмір кластера може варіювати від масштабу міста до рівня країни чи групи сусідніх країн; наявність синергетичного ефекту; гнучкість та динамічність функціонування; конкуруючі фірми йдуть на співробітництво з метою реалізації потенціалу території та її конкурентних переваг [27].

Однак більшість науковців сходяться до думки, що туристичний кластер – це система інтенсивної виробничо-технологічної й інформаційної взаємодії туристичних підприємств, постачальників базових і додаткових послуг для створення «основного продукту» кластера – туристичного продукту. До туристичних кластерів належать групи підприємств, сконцентрованих географічно в межах регіону, які спільно використовують спеціалізовану туристичну інфраструктуру, локальні ринки праці й інші функціональні структури господарства [47].

Туристичні кластери об'єднують значно більше коло учасників, включаючи різноманітні інститути підтримки, виробничі та комерційні структури, а також регіональні і національні уряди (табл. 1.2).

Науковці наводять такі вияви економічного та соціального ефекту від формування кластерів індустрії туризму: полегшення доступу до спеціалізованих факторів виробництва; стимулювання до ефективної діяльності та її розширення; використання продукції однієї сфери регіону для потреб іншої; зменшення фінансових й операційних ризиків діяльності учасників кластеру; обмеження впливу недобросовісної конкуренції у сферу діяльності кластеру; притік інвестиційних ресурсів у сферу економічної діяльності та регіон розміщення кластеру; більш адекватне й швидке реагування на потреби споживачів туристичних послуг; збереження й раціональне використання культурного та природного потенціалу; ефективніше використання нових ринкових тенденцій для соціально-економічного розвитку регіону; приток іноземної валюти; зростання податкових надходжень до бюджету; сприяння формальному та неформальному обміну знаннями, а також співробітництву; зростання зайнятості населення; розширення інвестиційної спроможності учасників кластеру через спільну участь в грантових програмах; істотне зниження бар'єрів виходу на ринки збуту продукції та поставок сировини й матеріалів, робочої сили; підвищення конкурентоспроможності регіону; зменшення трансакційних витрат його учасників та отримання ними додаткових переваг; підвищення якості продукції; сприяння розвитку інноваційних технологій; джерело доходу для місцевого населення; стимулювання розвитку галузей, пов'язаних з випуском предметів споживання (виробів місцевої промисловості, сувенірів) для туристів; сприяння розвитку розважальної та пізнавальної сфери, збереженню музеїв, пам'ятників, архітектурних ансамблів, будівництву різноманітних атракціонів; сприяє розвитку транспортних підприємств і організацій, розширенню автосервісу; стимулювання розвитку засобів зв'язку; сприяння припливу в країну значних коштів в іноземній валюті.

Можливими критеріями визначення та класифікації кластерів вважають (одновимірний або однокритерійний підхід):

- критерій спеціалізації держави: інституціональні особливості організації кластерної структури в різних країнах;
- критерії просторовості: територіальна обмеженість кластерної структури або географічна близькість партнерів;
- функціональний критерій: основний вектор взаємин учасників усередині кластера;
- критерії стадії життєвого циклу: внутрішня логіка процесу життєдіяльності кластера, склад його учасників і характер взаємозв'язків.

Інша складність у визначенні кластера – виникнення нових видів кластерів на перетині вже існуючих (багатовимірний або багатокритеріальний підхід). Наприклад, інноваційний туристичний кластер – результат поєднання регіонального, промислового, туристичного й інноваційного кластерів.

Ще одним критерієм можна виділити проектну (програмну) спільність кластерів. У зв'язку з цим цікавим є концептуальний підхід до формування структури туристичного кластеру, що був розроблений MPRA (Munich Personal RePEc Archive) [39]. На рисунку 1.1 структурно представлені кластери, в основу яких завжди покладено рекреаційний потенціал та територіальна спільність проектів.

Рис. 1.1 Умови формування туристичних кластерів [19]

Усі визначення сходяться до одного: кластерна технологія забезпечує можливість ведення конструктивного і ефективного діалогу між спорідненими організаціями, їх постачальниками і владою. Спрямовані на поліпшення умов функціонування кластера державі інвестиції приносять користь відразу багатьом компаніям. Завдання влади при цьому – виявити основні кластери, в яких зацікавлена територія, через формування інституціонального механізму в законодавчому плані, об'єднання наявного інтелектуального і науково-освітнього потенціалу, матеріально-технічних та інших ресурсів, визначення стратегічних основ розвитку.

Більшість проектів туристичних кластерів не обмежуються діяльністю за окремим видом туризму. Результативність кластера підтверджена його продуктом, а саме обсягами реалізації на міжнародному і національному ринках. Саме це формує систему інтересів учасників туристичного кластеру, яка запропонована в таблиці 1.3.

Формування кластерів у туризмі є одним з напрямів підвищення конкурентоспроможності українського туристичного продукту на міжнародному ринку та підтримання статусу національного. Це підтверджено отриманням переваг у веденні туристичного господарства кластера, особливо в депресивних регіонах.

Основою формування кластера, окрім ресурсного потенціалу, повинен стати його інноваційний потенціал. На рис. 1.2 розроблена професором Михайличенко Г.І., модель туристичного кластера, яка побудована на інноваційній основі, формує його додатковий капітал (в окремих випадках – репутаційний капітал) як привабливої дестинації, що розвивається за інтенсивною моделлю

інноваційного розвитку з використанням новітньої інформаційно-комунікаційної, науково-технічної та програмно-цільової інфраструктури, розвитку венчурного бізнесу та сприятливих умов його процвітання [19].

Якщо брати загалом рівень кластерного розвитку країн світу, доцільно проаналізувати субіндекс «Рівень кластерного розвитку» Індексу Глобальної конкурентоспроможності. Найвище значення субіндексу може становити 7 балів. В таблиці 1.4 наведено зміну субіндексів за останні 5 років, в тому числі і для України.

Ми можемо спостерігати найвищі позиції субіндексу характерні для США (1 із зазначенням 5,6 у 2016 році, що вище аніж позиція 5,1 у 2011 році), Об'єднані Арабські Емірати (2 позиція у 2013 році – 5,4, 4 позиція у 2011 році – 5,2), Тайвань (3 позиція із зазначення 5,4 у 2016 році, що нижче аніж позиція країни у 2011 році -5,5).

Позиція України, не дивлячись, що значення збільшилося на 0,3 у 2016 році, свідчить про низький загальний рівень кластерного розвитку, адже рейтинг демонструє лише 125 позицію, що на 6 позицій нижче аніж у 2011 році.

В Європі можна виділити такі країни, які впроваджують кластерну модель організації туризму: Італія, Франція, Норвегія. Наприклад, у Норвегії розвиваються кластери в галузі морського господарства. У Франції туристичний кластер “Ніцца” щороку відвідують кілька мільйонів туристів. Подібні моделі на високому рівні функціонують у Греції, Шотландії, Бельгії, Іспанії, Ірландії. В Італії кластерна організація туризму має високий рівень наукового обґрунтування. Наприклад, у деяких областях країни встановлено особливі умови, які є підставою для їх створення: передумови для розвитку кількох видів туризму, значні туристичні ресурси, значущість туристичної зони тощо. Приклади кластерів в Італії:

- туристична система “Тразименське озеро” (Умбрія);
- “Салінунтінські терми” (Сицилія);
- “Адріатичне море і берег”, “Міста мистецтв, культури та бізнесу” (Емілія-Романія).

Зарубіжний досвід розвитку кластерів свідчить, що нормальна ринкова конкуренція і природна географічна близькість елементів галузевих кластерів забезпечують добровільну цілеспрямовану кооперацію й оптимізацію взаємовідносин в інноваційному ланцюжку “розробник – виробник – споживач”. У туристичній галузі це: авіап перевезення (транспорт) – готелі (засоби розміщення) – ресторани (заклади харчування) [9]. Наприклад, університети, які функціонують у “Силіконовій долині” (США), що розташована в безпосередній близькості від конкуруючих між собою суб’єктів промисловості, інтенсивно взаємодіють з ними в рамках прикладних науково-дослідних робіт. Конкуруючі між собою підприємства – товаровиробники, відповідно, фінансують діяльність університетів, беручи участь у процесі промислового освоєння інноваційних продуктів і технологій. Однак кластери, які раніше формувалися еволюційно завдяки конкуренції і ринковим відносинам, сьогодні формуються (вирощуються) штучно в багатьох розвинених країнах і країнах, що розвиваються: США, Канаді, Великобританії, Франції, Фінляндії, Словенії, Японії, Південній Кореї, Сінгапурі та ін.

Для України досить перспективними є кластери сільського зеленого туризму. Величезні передумови для розвитку цього виду туризму має Карпатський регіон, який славиться своєю колоритністю та красою природи. Також заслуговує на увагу Поділля (у складі Хмельницької, Тернопільської та Вінницької областей), Полтавщина, де вже функціонує туристичний кластер “Гоголівські місця Полтавщини”.

Значними ресурсами володіє Слобожанщина, зокрема, дедалі більше уваги привертають села Харківщини: Малинівка, Печеніги. У смт. Печеніги проводиться етнофестиваль “Печенізьке поле”. Головна мета заходу полягає у збереженні та відродженні народних традицій і національної культури. У с.Малинівка, на Чугуївщині, організовується фестиваль обрядового та сучасного весільного дійства “Весілля в Малинівці – плюс”. Поступово в районах області відкриваються фольклорні центри, створюється чимало садиб у сільському стилі.

В Україні перспективними є зв'язки туристичного кластера "Південне туристичне кільце" із продовольчим кластером, а потенційного туристичного кластера в Івано-Франківській області із кластером "Ліжникарство та інші художні промисли".

Також наявний туристичний кластер Львова, який сформувався навколо архітектурної та культурної спадщини міста з метою залучення туристів. Туристичні агенції, готелі, ресторани, виробництво та продаж сувенірів - усі ці бізнеси були зацікавлені у розвитку туристичної інфраструктури та домоглися співпраці з місцевими державними органами у цьому напрямі. Зовнішніми атрибутами такої співпраці є функціонування туристичного інформаційного центру й інформаційних табло. Фестивалі та інші масові заходи у місті залучають клієнтів для всіх цих бізнесів одночасно [35].

Разом з тим, на даний час кількість реально функціонуючих туристичних кластерів в Україні залишається незначною. Це можна пояснити такими обставинами:

- відсутність чітко сформованого законодавства з питань створення та регулювання діяльності кластерів;
- нестача практичного досвіду формування та функціонування туристичних кластерів, координації їх діяльності;
- низьке сприйняття підприємцями інновацій;
- невисока зацікавленість окремих підприємців об'єднуватись у кластерні структури;
- відсутність державної фінансової підтримки кластерних формувань.

З метою створення сприятливих умов розвитку туристичних кластерів необхідно реалізувати комплекс заходів на рівні національної економіки:

- розробка й удосконалення законодавства з питань створення та регулювання діяльності кластерів в Україні;
- інформування потенційних учасників про переваги туристичних кластерів;
- державна підтримка розвитку туристичних кластерів, зниження адміністративних бар'єрів;

- підвищення ефективності системи навчання і підготовки спеціалістів у сфері туризму та готельно-ресторанної справи [18].

Сутність кластерного підходу полягає в тому, що це є нова управлінська технологія, яка дозволяє підвищити конкурентоспроможність окремого регіону, галузі або обох разом. Тобто, застосовуючи кластерний підхід, підвищується ефективність функціонування та конкурентоспроможність підприємств регіону (оскільки кластер обмежений географічно) шляхом координації та об'єднання зусиль (у тому числі і в просуванні наперед визначеного спільного продукту, в нашому випадку туристичного) не лише безпосередніх виробників продукту, а й допоміжних підприємств, які опосередковано пов'язані з виробництвом кінцевого продукту кластера. Крім того, ефективність функціонування підприємств за рахунок впровадження інноваційних підходів та новітніх, наукомістких технологій [35].

Отже, взаємозалежність членів туристичного кластера проявляється в тому, що ефективна робота кожного з них створює передумови для успіху інших учасників. Завдяки цьому усі компанії туристичного кластера отримують вигоду від спільних зусиль у вигляді ширшого кола можливостей та збільшених прибутків. У туристичному кластері за налагодженої взаємодії створюються умови, сприятливі для виробництва нових видів послуг, завдяки чому формується інноваційне і ділове конкурентне середовище.

Таким чином, кластерна модель регіонального розвитку активізує підприємницьку діяльність у сфері туризму, сприяє створенню нових робочих місць, зростанню доходів місцевого населення та наповненню бюджетів, покращенню якості туристичних продуктів тощо. Функціонування туристичних кластерів сприяє ширшому використанню інноваційних та інформаційно-комунікаційних технологій, підвищенню рівня кваліфікації й інтелектуального потенціалу кадрів, зайнятих у туристичній галузі.

Зарубіжний досвід розвитку кластерів свідчить, що нормальна ринкова конкуренція і природна географічна близькість елементів галузевих кластерів забезпечують добровільну цілеспрямовану кооперацію й оптимізацію взаємовідносин в інноваційному ланцюжку “розробник - виробник – споживач”. У

туристичній галузі це: авіап перевезення (транспорт) – готелі (засоби розміщення) – ресторани (заклади харчування).

Перед туристичною індустрією України в умовах сьогодення гостро стоїть питання пошуку нових підходів і можливостей для підвищення ефективності діяльності її підприємств. Кластер, об'єднавши зусилля і фінанси туристичних закладів, забезпечить вирішення проблем розвитку туристичної інфраструктури на конкретних територіях і сприятиме піднесенню конкурентоспроможності туристичних послуг як у межах внутрішнього ринку, так і на зарубіжній арені. Туристична галузь – приваблива сфера вкладення інвестицій, які даватимуть повнішу віддачу при створенні туристичних кластерів, а Україна, за таких умов, має реальні шанси перетворитися в один з найпопулярніших туристичних куточків світу.

1.2 Аналіз чинників формування туристичної привабливості туристичного кластеру на регіональному рівні та програми заходів для їх регулювання

Як і будь-яка інша галузь економіки туристична індустрія спрямована на максимально можливе задоволення потреб людини. Тож у процесі оцінювання туристичної привабливості території необхідно зважати на запити, мотиви, смаки та ступінь задоволення потреб потенційних туристів.

Питання активізації руху туристичних потоків можна вирішити за рахунок підвищення конкурентоспроможності рекреаційно-туристичної сфери. Одним із способів отримати конкурентні переваги на ринку, а також покращити привабливість території для потенційних туристів є створення такого територіально-галузевого об'єднання, як туристичний кластер.

Провідні міжнародні школи і теорії просторового розвитку зв'язують поняття конкурентоспроможності території на національних і міжнародних ринках із поняттям кластерного розвитку і кластерної організації економіки. Зокрема, у рамках найбільш поширених на сьогоднішній день концепцій

кластерного розвитку М. Енрайта, Дж. Хамфрі та М. Портера докладно доведено, що кластерний тип організації господарства дає змогу сконцентрувати ресурси і зусилля на створенні конкурентних переваг території в рамках конкретного сектора економіки за рахунок:

- створення загальної і спеціалізованої виробничої інфраструктури;
- створення сприятливих умов для розвитку не тільки галузей спеціалізації, але й обслуговуючих і допоміжних галузей і видів економічної діяльності;
- стимулювання конкуренції й інноваційної активності учасників кластера і, як наслідок, підвищення продуктивності праці;
- створення привабливих умов для залучення капіталу (інвестицій) і кваліфікованих трудових ресурсів;
- оптимізації просторового розміщення продуктивних сил і чинників виробництва;
- створення умов економічного зростання і мінімізації витрат у результаті виробничої концентрації й агломераційної економії.

Головним завданням під час створення умов для формування і розвитку регіонального кластера є завдання підвищення привабливості території для зовнішніх економічних агентів через використання диференційованої регіональної економічної політики й оптимізацію розміщення чинників виробництва. Завдання органів державного управління в регіоні – створити такі умови, за яких ресурси і потенціал територій використовувалися б найбільш оптимальним чином (на основі поєднання спеціалізації і процесів кооперації) [12].

Доцільніше запропонувати таке формулювання поняття "туристично-приваблива територія" - це місцевість, яка має потенціал туристичних ресурсів, сучасну розвинену матеріально-технічну базу туризму та доступну і достатню для туриста інформацію про цю місцевість, які б відповідали потребам туристів і забезпечували досягнення максимального соціально-економічного ефекту від розвитку в її межах туристичної індустрії.

Туристична індустрія настільки різноманітна галузь економіки, що у своїй діяльності охоплює прямо чи опосередковано до 50 галузей господарства, у тому числі транспорт, будівництво, торгівлю, громадське харчування, сільське господарство, житлово-комунальне господарство, культуру, мистецтво, спорт тощо. Для успішного управління розвитком туризму, необхідно дослідити значну кількість чинників, які впливають на привабливість певної території для туристів та визначити показники, за якими можна оцінювати її компоненти. Так як метою управління динамікою розвитку туристичної індустрії є створення умов для стабільного підвищення туристичної привабливості території, то ці показники покликані прогнозувати рівень розвитку туристичної галузі та дозволяти визначати цей рівень за усіма аспектами. Щоб врахувати усі чинники та визначити рівень впливу кожного з них на можливість підвищення туристичної привабливості території, доцільно розробити методику переведення значної кількості окремих показників до одного чи невеликої кількості узагальнюючих показників. Такий інтегрований показник дасть змогу порівняти потенціали розвитку різних туристичних територій та прийняти оптимальне рішення щодо можливості отримання соціально-економічного ефекту від їх розвитку. Для оцінювання туристичної привабливості території не існує єдиного науково-обґрунтованого інтегрованого показника [20].

Процес розвитку туристичної індустрії включає велику кількість окремих складових. Щоб управляти цим процесом необхідно дослідити значну кількість чинників, які впливають на рівень привабливості певної території для туристів та визначити показники, за якими можна оцінювати його компоненти. Так як метою управління туристичною індустрією є створення умов для стабільного підвищення туристичної привабливості території, то ці показники повинні прогнозувати рівень розвитку туристичної галузі та давати можливість визначити цей рівень за усіма аспектами. Туристична привабливість території формується під впливом не однієї факторної ознаки, а багатьох чинників. До того ж кожна із факторних ознак окремо не чинить вирішальної дії на результат, але їхній спільний вплив є відчутним, це

можна явно побачити на прикладі формування туристичної привабливості туристичних кластерів на регіональному рівні. Пропонуємо перелік елементів, що входять до того чи іншого компонента, які утворюють середовище та систему забезпечення формування туристичної привабливості території (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Складові компоненти туристичної привабливості території

Компоненти	Елементи	
Система забезпечення	Базові складові	природні туристичні ресурси
		туристичні ресурси антропогенного походження: історико-архітектурні пам'ятки, культурні, релігійні цінності тощо
	Додаткові складові	Матеріально-технічна база: туристична інфраструктура, інвестиційне забезпечення галузі
		маркетингове забезпечення: цінова політика, інформаційне забезпечення
Середовище	Зовнішній вплив	трудові ресурси
		якість довкілля
		загальний імідж регіону: економічна привабливість, підтримка держави, політична стабільність, рівень злочинності

Джерело: [11].

Очевидно, що кожен з наведених в таблиці компонентів відображає чинники, які впливають на формування туристичної привабливості території, умови забезпечення потреб потенційних туристів тощо. Аналізування та оцінювання кожної складової дозволить перейти до переліку показників нижчого рівня, які переважно представлені системою статистичних показників.

Основою функціонування туристичної галузі є туристичні ресурси, які включають природні та антропогенні ресурси. Завдяки наявності в межах певної території, наприклад, мінеральних джерел, історико-культурних пам'яток чи сприятливих кліматичних умов ця місцевість здобуває інтерес у туристів. Отримати ж високий соціально-економічний ефект від її розвитку можливо лише після здійснення заходів з благоустрою території, розвитку матеріально-технічної бази туризму тощо.

Найважливішим засобом підвищення туристичної привабливості території є розвиток матеріально-технічної бази туризму, включаючи туристичну інфраструктуру та відповідне інвестиційне забезпечення галузі. Для того, щоб підвищити рівень туристичної привабливості регіону самих туристичних ресурсів недостатньо. Адже велику кількість туристів, місцевість, де відсутні сучасні готелі чи погані дороги, не може привабити і, отже, високих прибутків туризм не принесе.

Щоб досягти високого рівня конкурентоспроможності туризму і разом з тим туристичної привабливості території, де він розвивається, важливо вести сприятливу маркетингову політику, яка включає інформаційне забезпечення галузі та доступну для туристів цінову політику.

Наступного за ступенем рівня туристичної привабливості території можна досягти завдяки підтримці високої якості довкілля в її межах. Стимулюючи заходи з охорони природного довкілля та підвищуючи його якість, туристичне підприємство має змогу отримати соціально-економічний ефект.

Розглянувши кожен з компонентів туристичної привабливості території, можна зобразити структурно-логічну схему чинників формування туристичної привабливості території (рис. 1.3), для зручності аналізу.

Для того, щоб детальніше розглянути туристичну привабливість територій, пропонуємо дослідити міжнародну практику визначення чинників формування туристичної привабливості певних регіонів світу. Однією з головних особливостей туристичної діяльності є приналежність до певної території, які мають різні характеристики. Туристична привабливість у регіонах визначається найбільшим попитом серед туристів у регіонах з багатими природними, культурними та історичними ресурсами, географічним розташуванням, рівнем розвитку інфраструктури, що залежить від наявності інвестицій, рекреаційних та туристичних ресурсів, а також екологічного стану регіону. П.Р. Пуцентейло визначає фактори зростання привабливості для туристів окремих регіонів світу, що наведені у таблиці 1.6.

Крім того, на конкурентну боротьбу в туристичній сфері регіонів впливає попит на туристичні послуги, сезонність, поява конкуруючих підприємств в

інших регіонах (відмінність застосування стратегій), наявність кваліфікованого персоналу. Також можна зазначити основні фактори, що характеризують туристичну привабливість регіонів України:

- екологічний – загальний екологічний стан, що склався у регіоні та характеризується такими показниками: наявність природних ресурсів, екологічна складова та кліматичні умови, ризики катастроф, рівень розвитку сільського господарства, об'єми споживання свіжої води, скидання забруднених зворотних вод без очищення або недостатньо очищені природні поверхневі водні об'єкти, викиди забруднюючих речовин до атмосфери;
- політичний – показники, що містять у собі інформацію щодо правого регулювання розвитку туристичної діяльності в країні, рівня криміногенності;
- економічний – показники, що відображають рівень інфляції, безробіття, прибутки та ціни на туристичні товари і послуги, обсяг інвестицій в основний капітал, відображає вклад туристичної сфери у макроекономічних показниках;
- інфраструктура – показник, що свідчить про стан автошляхів і зв'язку, готельних комплексів, закладів харчування та проведення дозвілля, застосування комп'ютерних технологій, мережі Інтернет, комунікаційних технологій, транспорту (швидкісні поїзди, паромі, літаки);
- соціальний – показники, що характеризують демографічний стан у регіоні та країні: рівень природного приросту, наявність субкультур у регіоні та країні в цілому, кількість безробітного населення до працездатного, працездатного та непрацездатного віку;
- культурний – кількість загальноосвітніх навчальних закладів, ВНЗ, книжковий фонд бібліотек, кількість місць для глядачів у залах демонстрування фільмів, кількість місць у клубних закладах.

Наявність зазначених факторів зумовлює необхідність можливості оцінювання туристичної привабливості відповідних територій для виявлення

найперспективніших напрямів розвитку туристичної сфери, що дозволить сформувати у майбутньому ефективну стратегію розвитку туризму в регіонах, підтримуючи та стимулюючи на державному рівні.

Пропонуємо розглянути туристичну привабливість регіонів України розділивши їх на чотири туристичні кластери та визначити їх привабливість за наявними ресурсами, можливості надання послуг із проживання, оздоровлення та харчування.

Тож, найбільш туристично привабливим регіоном України є Львівська область. Для інвесторів, які розраховують на швидке отримання прибутку, це найвигідніша область.

Наступною групою регіонів за туристичною привабливістю можна назвати Харківську та Дніпропетровську області. Сильна сторона цієї групи областей – великий природно-ресурсний потенціал. Тому інвесторам може бути цікаве інвестування у розвиток екстремального та спортивно-оздоровчого туризму (області багаті на природні рекреаційні ресурси). Проте об'єм послуг у областях порівняно невеликий, тому можна рекомендувати розвивати місцевим органам влади або інвесторам об'єкти туристичного інтересу (побудова чи реконструкція архітектурних споруд чи пам'ятників національного значення). Також можливе розроблення інвестиційних пропозицій щодо створення на території Харківського регіону дестинацій історико-культурного туризму як великих тематичних парків, таких як: «Донецьке городище», «Харківська фортеця», «Слобожанське село» тощо. Такі парки мають стати провідниками реалізації програми з відродження, збереження та популяризації народних ремесел та промислів.

Група Миколаївської, Одеської та Херсонської областей мають трохи нижче значення, ніж Харківська та Дніпропетровська області. Сильною стороною цих регіонів є, перш за все, унікальні природно-кліматичні умови, розташування біля морів та значна кількість культурно-історичних визначних пам'яток, відомих на увесь світ. Тут найбільший показник за кількістю санаторно-курортних закладів, ресторанів та готелів, але невеликий показник

обсягу послуг. Отже, для розвитку туристичної привабливості потрібно покращити якість обслуговування, оскільки умови відпочинку для туристів мають вагоме значення. Це вигідно як для державних інвестицій, так і для іноземних. Необхідні ремонтні та роботи з реконструкції над відомими музеями (у Одеській області багато з них у незадовільному стані). Можливий розвиток екологічного туризму.

Решта областей, які не ввійшли до попередніх трьох кластерів, являються найменш привабливими.

Також на формування туристичної привабливості території впливає туристичний брендинг дестинацій (кластерів). Дана тема зацікавила багатьох науковців, в тому числі і Т.І. Ткаченко [33], яка досліджує теоретичні та методичні аспекти туристичних дестинацій у контексті сталого розвитку туризму та А. А. Мазаракі [14], який пропонує методичні засади оцінювання туристичної привабливості України як макродестинації. Т. І. Ткаченко розглядає туристську дестинацію як об'єкт (місто, регіон, район, місцевість, місце, заклад), що має туристично-рекреаційні ресурси (унікальні або специфічні), які є привабливими для подорожуючих, доступними завдяки наявності необхідної інфраструктури (зручності, послуги), доведені до споживача у формі сформованого та підготовленого до продажу туристичного продукту сучасними засобами маркетингових комунікацій (наявність логотипа, торгової марки тощо) у системі важелів інтегрованого управління суб'єктами господарювання.

Зазвичай, брендинг туристичних дестинацій застосовують на макрорівні для підвищення привабливості країни для туристів. Туристична дестинація як туристично приваблива територія – місцевість, яка має потенціал туристичних ресурсів, сучасну розвинену матеріально-технічну базу туризму та доступну і достатню для туриста інформацію про неї, які б відповідали потребам туристів і забезпечували досягнення максимального соціально-економічного ефекту від розвитку в її межах туристичної індустрії.

Щоб визначити доцільність розвитку туризму у регіоні, необхідно сформувавши програму заходів щодо підвищення рівня туристичної привабливості території, тобто такого рівня, за якого буде отримано максимальний соціально-економічний ефект.

Програма можливих заходів, щодо підвищення туристичної привабливості регіону має стати планом дій для стратегічного планування цілеспрямованого розвитку туристичної галузі та суміжних з нею галузей економіки, або коригування державних програм розвитку туризму. Основними цілями такої програми є забезпечення умов для вирішення проблем розвитку туристичної галузі задля підвищення її конкурентоспроможності у місцевому, регіональному та світовому контексті.

Заходи щодо підвищення туристичної привабливості регіону формуватимуться за такими напрямками:

- підвищення привабливості природних туристичних ресурсів та історико-культурних пам'яток шляхом раціонального та бережливого їх використання, враховуючи рекреаційне навантаження;
- здійснення реконструкції та модернізації матеріально-технічної бази туризму, у тому числі історико-культурних пам'яток;
- підвищення якості сервісного обслуговування;
- створення необхідної інфраструктури, в тому числі автомобільних доріг, та покращення стану існуючої;
- належне інформаційне забезпечення та рекламування туризму;
- підтримка органами влади та створення сприятливих умов для роботи приватного сектора у сфері обслуговування та занять народними промислами;
- сприяння розвитку суміжних з туризмом галузей економіки, у тому числі у сфері розваг;
- забезпечення підготовки висококваліфікованих нових та підвищення кваліфікації наявних трудових кадрів для туристичної галузі шляхом створення системи спеціалізованих навчальних закладів;
- підвищення якості довкілля;

- формування системи дій маркетингової стратегії щодо конкретних туристичних послуг в межах регіону, спрямованих на приваблення туристів.

Успішність реалізації запропонованої програми заходів буде залежати від розробки та запровадження плану дій, який би враховував усі аспекти виконання заходів. Такий план дій передбачає:

- нормативно-правове та методичне забезпечення розвитку туризму, узгодженість нормативно-правової бази з міжнародним законодавством;
  - запровадження обов'язкової сертифікації туристичних послуг;
- виділення туристичної діяльності як окремої галузі економіки для покращення не лише статистичної звітності з усіх видів туризму, а, передусім, державного управління та регулювання [16].

Обґрунтувавши запропоновані показники та чинники формування туристичної привабливості туристичного кластеру на регіональному рівні можна стверджувати, що основою функціонування туристичної галузі є туристичні ресурси, що включають природні та антропогенні ресурси, які забезпечать найнижчий рівень туристичної привабливості. Для того, щоб підвищити туристичну привабливість регіону самих туристичних ресурсів недостатньо. Найважливішим засобом підвищення туристичної привабливості території є розвиток матеріально-технічної бази туризму, включаючи туристичну інфраструктуру та відповідне інвестиційне забезпечення галузі. Наступного за ступенем рівня туристичної привабливості території можна досягти завдяки підтримці високої якості довкілля в її межах. Найпривабливішими для туристів є регіони, як свідчать статистичні дані розвитку туризму у світі, з високим загальним іміджем регіону, економічною стабільністю та відсутні ризики, пов'язані з політичною нестабільністю.

Для достовірних розрахунків та планування заходів щодо підвищення туристичної привабливості території, на відміну від існуючих підходів до визначення поняття "туристична привабливість території", слід враховувати такі чинники туристичної привабливості, як матеріально-технічна база туризму

та доступна і достатня для туриста інформація про туристичну діяльність в її межах. За відсутності єдиної методики визначення комплексного показника оцінювання туристичної привабливості території визначено компоненти, за якими буде здійснено таке оцінювання, а саме: природні туристичні ресурси; матеріально-технічна база туризму, туристична інфраструктура, інвестиційне забезпечення галузі; маркетингове забезпечення, якісне довілля; загальний імідж регіону.

1.3 Формування системи оцінювання туристичної привабливості території

Наявність факторів та чинників туристичної привабливості зумовлює необхідність можливості оцінювання туристичної привабливості відповідних територій для виявлення найперспективніших напрямів розвитку туристичної сфери, що дозволить сформувати у майбутньому ефективну стратегію розвитку туризму в регіонах, підтримуючи та стимулюючи на державному рівні.

Доцільність та необхідність кількісного оцінювання туристичної привабливості на рівні країни, сфери чи певного регіону пояснюється виявленням тих територій, стимулювання розвитку яких призведе до можливості отримання якнайшвидших економічних результатів.

У таблиці 1.7 згруповано існуючий методичний інструментарій до оцінювання туристичної привабливості регіонів країни та

Проаналізувавши різні методичні підходи до інтегрального оцінювання туристичної привабливості регіонів, зазначимо, що деякі проблеми застосування окремих методів можуть бути подолані в результаті введення певних застережень. Типовим прикладом є випадок, коли при застосуванні методу середньої геометричної в разі обернення на нуль співмножника приймати його таким, що дорівнює одиниці. Оскільки інтегральні показники включають у себе сукупність різнорідних за своїм змістом та вагомістю критеріїв, їх застосування дозволяє здійснити комплексну процедуру

оцінювання туристичної привабливості регіонів і країни у цілому, допомагає підвищити обґрунтованість висновків.

Проаналізувавши існуючі методики оцінювання туристичної привабливості відзначимо необхідність розробки ефективнішого інструментарію, адже наведені методи є досить суб'єктивними та не дають змогу врахувати та оцінити сукупність факторів в інтегральній оцінці й коректно їх інтерпретувати. Це обумовлює розробку вдосконаленого алгоритму на основі інтегрального методу та багатовимірного статистичного аналізу, що містить багатовимірне шкалювання, факторний аналіз, дискримінантний аналіз, кластерний аналіз.

Таким чином, на основі методів багатовимірного статистичного аналізу можна комплексно оцінити туристичну привабливість регіонів країни або окремої місцевості. Отримані результати дозволять визначити сукупний показник для об'єкта дослідження, а також те, яким чином фактори впливають на цей показник. За допомогою методу багатовимірного шкалювання та факторного аналізу можна визначити найістотніші фактори, що впливають на залежну змінну (сукупний показник). Дискримінантний і кластерний аналіз дадуть змогу отримати сукупний показник для кожного об'єкту, згрупувати або ранжувати всю сукупність об'єктів.

Одним з допоміжних способів для того щоб сформувати систему оцінювання туристичної привабливості території являються методи оцінювання ефективності кластера, запропоновані Г.І. Михайліченко, які представлені в таблиці 1.8.

Для урахування специфічних особливостей сучасного етапу розвитку світового і регіональних туристичних ринків, а також для удосконалення методичних підходів до оцінювання туристичної привабливості території пропонується використання відповідної мережної структурної моделі даної предметної області (рис. 1.4) [11].

В рамках мережної моделі залежно від характеру впливу на туристичну привабливість території виділено дві групи факторів: прямого (інформаційне забезпечення туризму; близькість до джерел формування туристичних потоків; природно-кліматичні умови; безпека і комфорт; економічна привабливість

туристичного продукту; матеріально-технічна база туризму) і непрямого впливу (решта інших факторів).

Представлений підхід до структуризації предметної сфери оцінювання туристичної привабливості території може бути використаний для вирішення питань як теоретичного (визначення закономірностей взаємодії складових регіонального туристичного комплексу і т. ін.) та практичного (узагальнити і взяти до уваги складні зв'язки, що існують між факторами туристичної привабливості території; врахувати зазначені вище особливості, притаманні процесу оцінювання; удосконалити процес розробки відповідних стратегій розвитку, планів і прогнозів та ін.) характеру.

Для формування системи оцінювання туристичної привабливості території слід вирішити ряд завдань, до яких належать: вибір об'єкта дослідження; вибір складових, які необхідно включити в предмет дослідження; визначити комплексний показник чи систему окремих показників, які можна використати для оцінювання рівня туристичної привабливості території. За допомогою встановлених систем показників оцінювання туристичної привабливості території можна провести такі дослідження - кількісно і якісно оцінити рівень розвитку туристичної індустрії в країні та у регіонах; висвітлювати причинно-наслідкові зв'язки в процесі визначення рівня туристичної привабливості території; виявляти чинники, які впливають на розвиток туристичної діяльності, в тому числі ті з них, що справляють дестабілізуючий вплив на туристичну індустрію, і як наслідок, - на туристичну привабливість території; можливості передбачення зміни туристичної активності внаслідок впливу дестабілізуючих чинників та прийняття на їх основі оптимальних управлінських рішень [20].

Розв'язання наведених вище завдань можливе лише за допомогою системи показників, яка повинна:

- відображати внутрішній взаємозв'язок показників, що характеризують процес формування туристичної привабливості території;

- охоплювати усі аспекти туристичної діяльності, тобто всесторонньо характеризувати процес підвищення туристичної привабливості території;
- послідовно переводити одні показники в інші;
- зводити сукупність окремих показників в один чи кілька узагальнюючих показників або інтегральний показник.

Вибираючи показники для оцінювання чинників, які впливають на рівень туристичної привабливості території, потрібно враховувати їх функціональне призначення та важливість кожного чинника, а також питому вагу у загальній оцінці. Але існує багато таких чинників, які, справляючи значний вплив на рівень туристичної привабливості регіону та є основою діяльності туристичних підприємств, проте кількісні показники для їхньої оцінки у статистичних збірниках не відображені.

Одним з таких показників, який відсутній у статистичні звітності господарюючих суб'єктів, є вартість туристичних послуг. Цей показник використано за середніми величинами умовних даних туристичних підприємств. Тому доцільно включити у статистичну звітність туристичних підприємств додаткові показники, такі як: площа природних рекреаційних територій та кількість антропогенних ресурсів, що використовують у своїй діяльності туристичні підприємства.

Отже, для отримання достовірних результатів економічного аналізу туристичної привабливості території, слід створити інформаційні умови для виявлення основних економічних проблем і чинників, які стимулюють чи стримують розвиток туристичної індустрії в межах цієї території. Тобто, методика оцінювання туристичної привабливості території повинна не тільки відображати існуючий стан, але й надавати інформацію для своєчасного прийняття рішень щодо покращення управління цим процесом.

Висновки до розділу 1

1. Зробивши аналіз різних показників та показників статистичних збірників, можна зазначити, що система показників для оцінювання туристичної привабливості території може включати такі складові: площа природних рекреаційних ресурсів; кількість антропогенних туристичних ресурсів; кількість засобів розміщення туристів (ЗРТ); інвестиції в основний капітал готелів та ресторанів; середній рівень цін на послуги туристичних підприємств; доходи на душу населення; кількість економічно активного населення; кількість підприємств-суб'єктів підприємництва; щільність автомобільних доріг з твердим покриттям; коефіцієнт злочинності; щільність шкідливих викидів в атмосферу; поточні витрати підприємств на охорону та раціональне використання природних ресурсів; витрати підприємств на капітальний ремонт основних засобів природоохоронного призначення.

2. Для оцінювання туристичної привабливості території не існує єдиної методики визначення комплексного показника. Існують лише методики оцінювання окремих її складових чи суміжних процесів, а також рекомендації зі статистики туризму. Також для моделювання методу оцінювання туристичної привабливості території визначено компоненти, за якими буде проводитись оцінювання, а саме: природні та антропогенні туристичні ресурси; матеріально-технічна база туризму, туристична інфраструктура, інвестиційне забезпечення галузі; маркетингове забезпечення, якісне довкілля; імідж регіону, які детально розписані в підрозділі «1.2 Аналіз чинників формування туристичної привабливості туристичного кластеру на регіональному рівні та програми заходів для їх регулювання».

3. Наявні підходи до розробки методичного забезпечення процесу оцінки туристичної привабливості території визначаються значною кількістю розбіжностей, зокрема – при встановленні сутності, виокремленні складових та обґрунтуванні закономірностей формування туристичної привабливості території. Для урахування специфічних особливостей сучасного етапу розвитку світового і регіональних туристичних ринків, а також для удосконалення методичних підходів до оцінювання туристичної привабливості

території запропоновано використання мережної структурної моделі даної предметної області, в рамках якої залежно від характеру впливу на туристичну привабливість території виділено дві групи факторів: прямого і непрямого впливу. Представлений підхід до структуризації предметної сфери оцінювання туристичної привабливості території може бути використаний для вирішення теоретичних (визначення закономірностей взаємодії складових регіонального туристичного комплексу і т. і.) та практичних (узагальнити і взяти до уваги складні зв'язки, що існують між факторами туристичної привабливості території; врахувати зазначені вище особливості, притаманні процесу оцінювання; удосконалити процес розробки відповідних стратегій розвитку, планів і прогнозів та ін.) завдань.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ТА ІНФРАСТРУКТУРИ ТУРИСТИЧНОЇ ДЕСТИНАЦІЇ «ШАЦЬКІ ОЗЕРА» ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1 Дослідження туристично-рекреаційного потенціалу кластеру Шацького району Волинської області

Шацький район утворений у 1940 році, а в результаті хрущовської реформи у 1963 році був приєднаний до Любомльського району. Відновлено Шацький адміністративний район постановою Верховної Ради України 3 лютого 1993 року.

Шацький район розташований в північно-західній частині Волинської області. Площа району 0,75 тис. м², населення 18,2 тис. чол. Районний центр – смт. Шацьк.

Перша згадка про нього відноситься до 1410 року. В 1812 році Шацьк в складі північно-західної Волині зазнав навали Наполеонівських військ. В середині вересня 1812 році був визволений від французів. З 1768 по 1849 рік селище належало родині феодала Браницького.

З кінця 1920 року по вересень 1939 року Шацьк входив до складу панської Польщі. 17 січня 1940 року Шацьк став районним центром [43].

Клімат Шацького району помірно-континентальний, вологий, з м'якою зимою і нестійкими морозами, частими відлигами та нежарким літом, значними опадами, затяжними весною та осінню.

Температура води в переважній більшості озер району стає придатною для купання з другої декади червня і триває в середньому 80 днів (до другої декади вересня). Максимальна температура води +22°C.

На території Шацького району знаходиться 24 озера загальною площею близько 6,4 тис. га, які розділяються Головним Європейським вододілом до басейнів Балтійського і Чорного морів. За походженням озера відносяться до різних генетичних типів. Вода в озерах гідрокарбонатно-кальцієва з невисокою мінералізацією, чиста і придатна для пиття.

Найбільше озеро Світязь, площа якого становить понад 2,6 тис. гектарів з найбільшою глибиною 58,4 метрів (саме тому його називають "Українським Байкалом"). Світязь у своїй величині неповторний, він поступається площею хіба що заплавним озерам в пониззі Дунаю, зате по глибині немає собі рівних не лише в Україні. Найбільше захоплюються туристи чистотою озерної води. Вона настільки чиста й прозора, що при восьмиметровій глибині проглядається дно.

Озеро Світязь карстового походження. Живлять його артезіанські джерела. Середня глибина водоймища - 7 м, максимальна - 58,4 м. Довжина озера 9,3 км, ширина - 4,8 км. Водна поверхня займає площу 2750 гектарів. У вітряну погоду хвилі тут досягають півтораметрової висоти. Посередині озера розташовується острів. Його площа близько 7 гектарів. Острів заріс деревами і загадковий своєю екзотикою.

За геоботанічним районуванням територія Шацького поозер'я належить до Ратнівсько-Любешівського (Верховопріп'ятського) району з переважанням соснових лісів чорницево-зеленомохових та евтрофних осокових боліт. Ліси займають 24,5 тис.га.

Найпоширеніші сосняки-чорничники, які мають високий рекреаційний потенціал в сезон збирання достиглих ягід. Дещо менші площі під сосновими лісами, зелено моховими та вересовими, які відзначаються особливою привабливістю та своєрідною красою і являються хорошим місцем для збирання грибів. Вершини піщаних гряд вкриті сосняками лишайниковими. Дубово-соснові ліси на території трапляються зрідка і займають близько 2%.

Багата флора і фауна Шацького району. Флора парку налічує 800 видів вищих судинних рослин. На території парку зустрічається 28 рідкісних видів рослин, занесених до “Червоної книги України”.

Фауна парку представлена типовими поліськими видами. Тут представлені майже всі види західно-географічного зоогеографічного району. На його території зареєстровано ссавців-44 види, птахів-241, плазунів-7, земноводних-12, риб-29 [44].

На території Шацького району Волинської області постановою Ради Міністрів УРСР від 28 грудня 1983 року № 533, на площі 32515,0 га було створено Шацький національний природний парк. Згідно з розпорядженням Ради Міністрів УРСР від 31 березня 1986 р. № 159-р в постійне користування парку було надано 6761,8 га, а відповідно до Указу Президента України від 16 серпня 1999 року № 992 площу парку було розширено і на сьогодні вона становить 48977,0 га, з них 20856,0 га земель знаходиться у його постійному користуванні.

Парк було створено на базі державних ландшафтних заказників “Озеро Кримне”, “Озеро Пісочне”, “Озеро Пулемецьке”, “Озеро Світязь”, які були оголошені у 1974 році, зоологічної пам'ятки природи “Озеро Климівське”, гідрологічних пам'яток природи “Болото Луки”, “Болото Мелеване”, “Болото Піддовге-Підкругле”, що були оголошені у 1975 році.

Парк створено з метою збереження, відтворення та раціонального використання унікальних природних комплексів Шацького поозер'я, посилення охорони водно-болотних угідь міжнародного значення, сприяння розвитку міжнародного співробітництва у галузі збереження біологічного та ландшафтного різноманіття.

Територія парку знаходиться на заході одного з найкрупніших болотно-озерно-лісових комплексів у Європі – регіону Полісся, яке поширене на півночі України, півдні Білорусі та, частково у Польщі.

Шацький національний природничий парк унікальна екологічна система озерно-болотно-лісових комплексів, які є найбільшими в Європі.

Територія шацького національного парку є однією з найбільших озерних систем Європи, оскільки на ній розташовано понад 30 озер різного походження. Походження більшості озер шацького парку є льодовиково-карстовим, про що свідчать характерні водно-льодовикові форми рельєфу дна та території. Найбільшими озерами парку є Пулемецьке, Луки, Люцимир, але з поміж усіх їх справжнім велетнем є озеро Світязь, яке займає площу понад 2600 га. Крім цього, озеро Світязь є найбільшим озером природного походження України довжина якого становить понад 9,2 км, а ширина 4 км. Також рівним по глибині оз. Світязь в Україні немає. Територія, на якій розташовані озера, називається Шацьким поозер'ям [55].

Найбільші з Шацьких озер (представлені схематично на рисунку 2.1):

- озеро Світязь;
- Пулемецьке озеро;
- озеро Люцимир;
- Остров'янське озеро;
- озеро Кримне;
- Пісочне озеро;
- озеро Соминець;
- озеро Чорне Велике;
- озеро Мошне.

Рис. 2.1 Схематична карта Шацьких озер [53]

Болотна система парку представлена здебільшого мезотрофними та евтрофними осоковими болотами, та трапляються тут і нетипові для цього краю оліготрофні болота.

Ліси в заповіднику займають понад 51 % території, а це близько 27450 га, з яких переважна більшість високі добре зімкнені соснові ліси, решта це представники змішаних дубово-соснових лісів та ліщинових. Флора Шацьку також багата на дари природи такі як суниця, ожина та понад 70 видів грибів.

Недоторканість території та унікальні природні умови заповідника дало змогу активно розвиватися типовим представникам фауни поліського краю. Серед них лось європейський, кабан дикий, заєць сірий, вивірка звичайна. Представниками хижаків є лісова куниця, лисиця, горностай, ласка, борсук європейський, видра річкова. Серед мешканців тваринного світу є і червонокнижні види, такі як лебідь малий, горностай, жовта чапля, пугач, чапля звичайна та інші.

Унікальне поєднання м'якого клімату краю, розташування великої кількості озер, лісових угідь, поліського колориту дало змогу створити умови для відпочинку та оздоровлення на території Шацького національного парку.

В свою чергу до туристично-рекреаційного потенціалу Волинської області належать водні, лісові, культурно-історичні ресурси, мінеральні води та лікувальні грязі (табл. 2.1).

Отже, варто зазначити, що лісові ресурси можуть займати провідне місце в структурі природно-рекреаційного потенціалу області та задовольняти різноманітні потреби населення в короткотривалому й довготривалому відпочинку, лікуванні, оздоровленні. В свою чергу водні ресурси області мають значний нереалізований потенціал і можуть служити основою для будівництва на їхніх берегах баз відпочинку, пансіонатів, створення рекреаційних зон короткочасного відпочинку.

2.2 Аналіз використання туристичної інфраструктури регіону

Через вигідне географічне розміщення, багату природу, сприятливу екологію район має потужний потенціал для розвитку туризму. Розвиток туризму відбувається у контексті розвитку туристичної індустрії, яка окрім туристичних підприємств включає галузі торгівлі та громадського харчування, транспорту, сфери побутового обслуговування, культури, освіти, мистецтва.

Найпоширенішим є сільський (зелений) туризм. Найбільш розвивається він в зоні інтенсивної рекреації озер Світязь, Пісочне. Безпосереднім обслуговуванням туристів в основному займаються жителі сіл. У районі створено туристичну агенцію «Світязь-тур» на приватній основі. Вживаються заходи щодо залучення приватного сектора до рекреаційно-туристичного підприємництва. Проходить розробка туристичних маршрутів із включенням до показу об'єктів культурної спадщини

Переважає більшість рекреантів здійснює свій відпочинок на берегах озер, але в період досягання чорниці та появи грибів більшість віддають перевагу відвідуванню лісів. Дуже популярний на озерах парку зимовий спортивно-любительський підлідний лов риби.

За останні роки збільшився потік туристів та екскурсантів в районі, зокрема іноземних. На території району працює значна кількість баз відпочинку, розташованих в переважній більшості в урочищі Гряда. Функціонує санаторій «Лісова пісня» та пансіонат «Шацькі озера». Працює 5 наметових містечок. Вся оздоровча інфраструктура розрахована на одночасний прийом до 10 тисяч відпочиваючих та туристів.

Багатство і різноманітність природних ресурсів та рекреаційні можливості в районі можуть бути основою для створення й функціонування багатьох видів туризму, зокрема мисливського, рибальського, пізнавального, кінного, релігійного, спортивного, водного.

Для диференційованого способу ведення природоохоронного господарства з метою збереження унікальних об'єктів живої і неживої природи, відновлення корінних екосистем порушених антропогенним впливом, упорядкування рекреаційного використання природних ресурсів парку, проведено зонування його території. Виділено такі функціональні зони: заповідна; регульованої рекреації; стаціонарної рекреації; господарська.

До заповідної зони (4805 га) включено озеро Мошне, водно-болотні угіддя озер Довге і Кругле з прилеглими лісовими масивами, а також лісові масиви «Князь Багон» та ур. «Пулемецьке», болотні угіддя «Унич» та між озерами Пулемецьке і Острівянське. Тут забороняється рекреаційна та господарська діяльність, за виключенням проведення наукових досліджень.

Зона регульованої рекреації (12325 га) виділена для короткочасного відпочинку та оздоровлення населення, огляду особливо пам'ятних місць, влаштування туристичних маршрутів, екологічних стежок, рекреаційних і інформаційних пунктів. Зона стаціонарної рекреації (1283 га) — виділена в місцях розміщення об'єктів обслуговування відвідувачів парку. Господарська зона (30584 га) включає землі колективних сільськогосподарських підприємств, держлісгоспу та інших землекористувачів.

Для ознайомлення відвідувачів з природою парку на його території обладнані 2 екологічно-пізнавальні стежки «Лісова пісня» (5,6 км) і

«Світязь» (5,2 км). На в'їздах у парк оформлені 2 інформаційні пункти, а для короткочасної зупинки і відпочинку обладнані 3 рекреаційні пункти «Перемут», «Турист» і «Венське».

На березі цілющого озера Пісочне функціонує санаторій «Лісова Пісня» (440 місць). Цілюща вода, піщані пляжі і багата своєю різноманітністю природа сприяє лікуванню та відпочинку в санаторії. Провідним фактором у лікуванні є комплексна фітотерапія з використанням екологічно чистої місцевої фітосировини та цілющого меду. На мальовничому південному березі найбільшого озера Світязь розміщений пансіонат «Шацькі озера» (486 місць) [53].

Неповторність ландшафтів району, їх багате різноманіття стали першоосновою створення в 1983 році Шацького національного природного парку (ШНПП), площа якого сягає 48,9 га. На території парку знаходиться 24 озера, які за походженням відносяться до різних генетичних типів. Найбільше озеро Світязь, площа якого становить понад 2,6 тис. га з найбільшою глибиною – 58,4 метрів (саме тому його називають «Українським Байкалом»).

На сьогодні переважаючим на території парку є загальнооздоровчий відпочинок в зоні інтенсивної рекреації озер Світязь і Пісочне. Саме тут знаходяться 56 баз відпочинку, 6 спортивно-оздоровчих і дитячих таборів, 4 наукових установи. Функціонують санаторій «Лісова пісня» і пансіонат «Шацькі озера». В різних рекреаційних закладах одночасно можуть відпочивати 6180 осіб. Крім того, в літній період (переважно у вихідні дні) територію парку відвідують ще близько 3000 осіб. Відпочивають вони головним чином на озерах, але в період досягання чорниці та появи грибів багато відвідувачів віддають перевагу лісам. Популярною є також риболовля.

Шацький національний парк належить до перспективних територій, придатних для ефективного розвитку екологічного та зеленого туризму. Ландшафти та природні комплекси ШНПП приваблюють все більше відвідувачів. Сприятливі кліматичні умови на території національного парку є важливою передумовою розвитку інфраструктури, яка забезпечуватиме потреби у відпочинку та оздоровленні населення та туристів. Протягом

останніх років помітно зростає кількість відпочиваючих з усіх областей України, а також із сусідніх країн – Польщі, Німеччини, Білорусі.

Сьогодні на території Шацького національного парку знаходяться дві екологічні стежки, а також дорожня мережа району. Значну увагу приділяють розбудові мережі пішохідних, водних, велосипедних та кінних маршрутів, створенню екскурсійно-туристичного бюро на території парку, яке спеціалізуватиметься на екскурсіях.

Розглянемо використання туристичної інфраструктури Шацького району на основі закладів розміщення, харчування та пам'яток історико-культурної спадщини.

Популярні заклади розміщення туристичного кластеру «Шацькі озера» Волинської області:

- база відпочинку «Фенікс», яка функціонує на основі діяльності туристичного клубу ПП «Фенікс». Детальніше про діяльність бази та туристичного клубу йдеться в підрозділі «2.4 Аналіз господарської діяльності туристичного клубу ПП «Фенікс» смт. Шацьк як осередку туристичного кластеру»;
- база відпочинку “SILVER”. Зручна і комфортабельна. Розташована в екологічно чистій місцевості – Шацький державний природний національний парк. На Гряді, всього в декількох метрах від кристально-чистої води озера Світязь;
- база відпочинку “Галицький двір”. Пропонує комфортний відпочинок і послуги по організації ділових зустрічей, корпоративних заходів і свят. База розміщена на 10-му кілометрі від м. Шацьк (Волинська область) в сосновому лісі на відстані 250 м. до озера Світязь (піщаний пляж).
- готель «Водограй»;
- готель «Між трьох озер»;
- мотель «Лемарк»;
- пансіонат “Шацькі озера”. Знаходиться на лівому березі озера Світязь в сосновому бору. Розрахований на 600 місць, з них близько 500 можуть

приймати відвідувачів цілий рік. Лікування захворювань органів дихання. Житлові корпуси розміщені в оточенні розкішного соснового бору. У них - номери готельного типу. Кожен розрахований на проживання 2-3 чоловік;

- санаторій “Лісова пісня”. Розташований серед соснового лісу на території національного парку, на березі озера Пісочне, вода в якому містить срібло і гліцерин. Лікування захворювань серцево-судинної системи, органів дихання, шлунково-кишкового тракту, захворювання суглобів, хребта, периферійної і центральної нервової системи, ендокринної системи, ЛОР-органів, нічний енурез, псоріаз. Ключовим чинником при лікуванні є комплексна фітотерапія з використанням екологічно чистої місцевої фіто сировини і цілющого меду.

Для туристів, які надають перевагу відпочинку в наметі є обладнані кемпінги. Оскільки це національний парк, то тут не вітається відпочинок в наметах. Для наметів є два кемпінги на озері Світязь і один кемпінг на озері Пісочне. Так само є можливість поставити намети у людей у дворі.

Розташування кемпінгу на озері Світязь:

- Урочище Татарські гори, між селом Пульмо і озером Світязь біля соснового лісу;
- Урочище Гряда, між озером Світязь і маленьким озером Соменець. Тут місця для любителів розваг та інфраструктури.

Розташування кемпінгу на озері Пісочне:

- біля турбази Львівського медика. На протилежному боці від села Мельники;

район з боку с. Мельники. Міні-кемпінг на приватній території.

Щодо закладів харчування в туристичному кластері Шацькі озера. В Шацькому районі присутні заклади харчування, різних країн – починаючи від української національної кухні, закінчуючи екзотичними стравами сходу. Найпопулярнішими є такі: ресторан “Водограй” (знаходиться в центрі смт. “Шацьк”, до озера “Світязь” – 5 км., до ур.Гряда – 5 км., до м. Ковель – 80 км.,

до м.Луцьк – 170 км); бар “Заїжджий двір” (організовує комплексні обіди, бізнес-ланчі, дні народження, весілля, святкування Нового Року, Різдва та інших свят, пропонує страви української та європейської кухні виготовлені на основі продуктів, що вирощуються у власному господарстві (мед – з власної пасіки, фрукти та овочі – з власного городу); бар “Щедрий мірошник”(знаходиться на березі озера Пісочне); піцерія «Фелічита» [53].

Для аналізу використання туристичної інфраструктури кластеру «Шацькі озера» обов’язково розглянути туристичні об’єкти, історико-культурні пам’ятки. В першу чергу це:

- Будинок Гутовського, с. Піща, 1890р.;
  - Ансамбль садиби Гутовського с. Піща;
  - Млин, Каплиця, Господарські будівлі, с. Піща, 1890 р.(муровані);
  - Петро-Павлівський чоловічий монастир, церква Петра і Павла, с. Світязь
- Існуючий нині Петро-Павлівський храм побудовано в 1846 році місцевим поміщиком графом Браницьким. Церква побудована на східному березі мальовничого озера, однокупольна, центральна частина побудована на основі кола. До неї прибудований із заходу притвор, а зі сходу - вівтарна частина. З півдня і півночі від центральної частини - чотирьохколонні тосканські портики з двосхилим дахом. Розвинутий монументальний купол церкви підкоряє собі всі частини споруди, створюючи характерний для Волині силует. 27 вересня 2001 року у Світязькому храмі сталося диво - замироточила Почаївська ікона Божої Матері, яка відтоді є головною святинею Петро-Павлівської обителі. В 2002 році при храмі засновано чоловічий монастир. В стадії будівництва братський корпус та церква в ім'я ікони Божої Матері "Спорителька хлібів".

Туристи також надають перевагу відвідування знаменитих церков на території кластеру, таких як:

- Церква Різдва Богородиці, смт. Шацьк. Мурована церква побудована старанням графа Владислава Браницького з 1830 по 1839 рік. В різні часи належала різним православним конфесіям. 1963 року, церква в смт.

Шацьк була закрита, знята з реєстрації і віддана під склад комунгоспу. Частина ікон, богослужбових книг і начиння було передано на зберігання в церкву с. Світязь. Після закриття церкви місцева влада не знала як використати споруду храму і вона була закрита і руйнувалась аж до відновлення. У 1989 році була зареєстрована релігійна громада УПЦ в смт. Шацьк і в 1990 році розпочалась відбудова церкви. Церква Різдва Богородиці є пам'яткою архітектури республіканського значення з 1951 року. Сьогодні храм, старанням настоятеля і громади, повністю відреставрований і знаходиться в доброму стані;

- Свято-Варварівська церква, с.Острівя, побудована на початку XVIII ст.
- Церква Казанської ікони Божої Матері, с. Піща, побудована у 1801 році.
- Свято-Миколаївська церква, с. Пульмо.

На території туристичного кластеру «Шацькі озера» знаходяться заповідні території загальнодержавного значення:

- Шацький національний природний парк. Площа 49 тис. га. Унікальний природний комплекс, що включає 23 озера карстового походження, серед яких найбільші – Світязь, Пулемецьке, Луки, Люципер; болота, зокрема, Уничі, Князь Багон; цінні сосново-дубові, вільхово-березові ліси. Тут зустрічаються рідкісні види рослин. Територія віднесена також до водно-болотних угідь міжнародного значення як місце оселення водоплавних птахів. Через цю територію щорічно пролітає до 50000 птахів. Найчисельнішими під час міграцій є водоплавні та навколо водні птахи, зокрема, лиски, мартини звичайні, норці.
- Ландшафтний заказник «Чахівський». Знаходиться в с.Прип'ять, площа 72,9 га. Цінний природний комплекс, в який входить озеро Чахове, площею 37 га; болото сфагнового типу площею 1,8 га, що його оточує; вільхово-березове насадження віком до 75 років, площею 34,1 га. Тут зустрічаються рослини (шейхцерія болотяна, альдрованда пухирчата, береза низька) та тварини (лелека чорний, журавель сірий), занесені до червоної книги України.

- Ботанічний заказник «Втенський», с. Ростань, площа 130 га, Шацький учбово-дослідний держлісгосп, Ростанське лісництво. Унікальне евтрофне болото, де зростає сосна і береза 5,5А бонітету, де серед сфагнового моху переважають угруповання осоки стрункориневої, андромеди багатолистої, багна звичайного та зустрічаються рідкісні рослини, занесені до Червоної книги України: журавлина дрібноплідна, росичка англійська і середня.

Також популярні заповідні території місцевого значення, серед них такі:

- Лісовий заказник «Ростанський», с. Кам'янка, площа 14,6 га, Шацьке міжгосподарське спеціалізоване лісгосподарське підприємство. Клонова плантація високопродуктивних соснових насаджень, створена в 1967 році шляхом використання елітного насіння з 63 областей України і Прибалтійських держав, що є важливою базою для розвитку та поліпшення лісонасінневої справи в області.
- Лісовий заказник «Ялинник», с. Кам'янка, площа 83 га, Шацький учбово-дослідний держлісгосп, Ростанське лісництво. Цінні високо бонітетні сосново-ялинові насадження, віком 120-160 років, місце зростання валеріани дводомної, занесеної до Червоної книги України.
- Іхтіологічний заказник «Озеро Соминець», смт. Шацьк, площа 46 га. Входить у межі національного природного парку.
- Гідрологічний заказник «Піщанський», с. Піща, площа 408,5 га. Два озера: Велике і Мале Піщанські з мезотрофними сфагновими болотами, що вкриті березою бородавчатою та вербами, місця зростання осоки зближеної, росички англійської і середньої, занесених до Червоної книги України.
- Гідрологічний заказник «Пулемецький», с. Пулемець, площа 519,4 га. Цінне болото, місцями поросле березою, осикою, вербою, чагарниками, де зростають рідкісні рослини, занесені до Червоної книги України: росичка англійська, шейхцерія болотяна.

- Ботанічна пам'ятка природи «Дуб – велетень», смт.Шацьк, площа 0,01 га, Шацький учбово-дослідний держлісгосп. Одиноке дерево дуба черешчатого віком понад 150 років серед лісового масиву.
- Ботанічна пам'ятка природи «Сосна і дуб-1», смт.Шацьк, площа 0,01 га. Шацький учбово-дослідний держлісгосп. Рідкісне явище у природі – дерева сосни звичайної дуба черешчатого, що зрослися однією гілкою в трьох місцях. Вік дерев 125 років.
- Ботанічна пам'ятка природи «Сосна і дуб-2», смт.Шацьк, площа 0,01 га, Шацький учбово-дослідний держлісгосп. Рідкісне явище у природі – дерева сосни звичайної і дуба черешчатого, що зрослися між собою. Вік дерев 155 років.

Для більш наочного аналізу використання туристичної інфраструктури регіону, слід розглянути в кількісних показниках туристичні потоки Волинської області (табл. 2.2).

Найменша кількість туристів у Волинській області припадає на 2014 р. – 14 593 особи. Зауважимо, що в цілому, за останні роки загальна кількість туристів має тенденцію до збільшення, так число іноземних туристів зросло – у 2017 р., порівняно з 2016 р., кількість іноземних туристів збільшилася із 486 до 679 осіб (на 39,7 %). Водночас кількість виїзних туристів – у 2017 р., в порівнянні з 2016 р. зменшилася на 36,0 %.

Іноземний туризм є найбільш економічно вигідним як для держави, так і для туристичних підприємств. Але його обсяги в області незначні, в порівнянні з туристами, громадянами України, які виїжджали за кордон, це можна спостерігати на рисунку 2.2.

Причина полягає в низькій якості туристичних послуг вітчизняних фірм, відсутності готелів високого класу, застарілій матеріально-технічній базі рекреаційного господарства, поганому стані автомобільних доріг та ін.

Найбільшою популярністю серед виїзних туристів Волинської області у 2017 р. користувались Польща, Туреччина, Єгипет, Болгарія. Велика кількість виїзних туристів спостерігається із Польщі та Литви порівняно мало туристів із

Білорусі, Німеччини, Швеції. Найпотужнішими туристичними центрами у області залишаються Шацькі озера та м. Луцьк. За повідомленням Управління туризму та промоції Луцької міської ради найбільшу кількість грошей у подорожах саме до міста Луцьк витрачають туристи з Німеччини.

Кількість відпочиваючих туристичного кластеру «Шацькі озера» із кожним роком збільшується, а це вимагає великої уваги до збереження природних багатств цього краю, в першу чергу чистої води, флори і фауни озер та лісів. В той же час необхідно використовувати їх для оздоровлення і відпочинку, розвивати рекреаційну інфраструктуру, розширювати мережу санаторіїв та баз відпочинку, забезпечувати відпочиваючих житлом, харчуванням та засобами пересування. Зокрема, слід звернути увагу на перспективи розвитку рекреаційних можливостей регіону на прикладі зеленого туризму.

2.3 Дослідження чинників розвитку туристичної системи Волинської області

Основою розвитку туризму будь-якого регіону є туристична система, її функціонування та організація, відповідні методологічні та правові аспекти.

При визначенні основних чинників, які впливають на розвиток туристичної системи Волинської області, провідне місце займають: природно-географічні, культурно-історичні та соціально-економічні.

Природно-географічні передумови. Волинська область розташована на північному заході України в межах Поліської низовини (понад 3/4 території) та Волинської височини. Межує на заході з Люблінським воєводством Республіки Польща, на півночі – з Брестською областю Республіки Білорусь, на сході – з Рівненською, на півдні – з Львівською областями України. Територія займає 20,2 тис. км², або 3,34% від загальної площі нашої країни.

Область займає західну частину Східноєвропейської рівнини і розташована на заході рівнинних просторів двох природно-географічних зон

України – Полісся та Лісостепу. Поверхня області переважно рівнинна, із середньою висотою 195 м.

Клімат Волинської області помірно-континентальний: зима м'яка, з нестійкими морозами; літо тепле, нежарке, весна і осінь затяжні із значними опадами (річні суми опадів – 550-650 мм).

Земельний фонд області становить 2 млн. 14,4 тис. га, які можна успішно використовувати для туризму та рекреації.

Площа земель під об'єктами ПЗФ, оздоровчо-рекреаційного та історико-культурного призначення становить 8,98%.

В області налічується 209 природно-заповідних територій і об'єктів. Особливою привабливістю для туристів відзначається південно-західна частина Волині.

У Волинській області нараховується 132 річки, загальною протяжністю 3414 км. У північній та західній частині області проходить Головний Європейський вододіл, який розділяє басейни Чорного й Балтійського морів, зокрема басейни Дніпра та Західного Бугу. Серед західних областей України область має найбільше озер – 220 озер, загальною площею 14398 га (найбільше – оз. Світязь, площа – 25,2 км²). В області розвідано 71,8 млн. т. сапропелю, деякі види якого можна використовувати в оздоровчих цілях.

В області також обстежено 33 родовища лікувальних торфових грязей. Найбільш придатними для лікування є грязі родовищ Любомльського, Горохівського, Ківерцівського та Маневицького районів.

На Волині є родовища мінеральних вод чотирьох типів (хлоридно-натрієві, сульфатнатрієві, гідрокарбонатно-хлоридно-кальцієві та хлоридно-натрієво-кальцієво-йодо-бромні (джерело, яке не має аналогів в Україні). Виявлено дев'ять таких родовищ, з них експлуатують чотири.

Лісистість області складає 34% (696,5 тис. га). По території області ліси розташовані нерівномірно. Найбільшу лісистість мають поліські райони (55,2-40,9 %); найменшу – лісостепові (менше 10%).

На розвиток туристичної діяльності області впливають сприятливі умови для мисливства, рибальства, збирання ягід та грибів.

Культурно-історичні передумови. Область має значний історико-культурний потенціал: загальна кількість пам'яток історії, археології, містобудування і архітектури, монументального мистецтва складає 2,6 тис.

У структурі земельних угідь даної території землі історико-культурного призначення займають 300,6 га, що становить 0,11% до загальної площі всіх земель регіону. В їхніх межах знаходиться 495 пам'яток архітектури та містобудування (з них – 200 національного значення), 149 пам'яток археології (з них – 16 національного значення), 1282 пам'ятки історії (з них – 7 національного значення), 35 пам'яток монументального мистецтва (з них – 1 національного значення).

Також в області нараховується 11 парків – пам'яток садово-паркового мистецтва загальною площею 95,53 га, із яких 3 – загальнодержавного значення, площею 28,6 га.

Найбільше пам'яток зосереджено у Луцьку. Найвідомішими є: Замок Любарта (XIV ст.), костел бернардинів, монастир єзуїтів, Покровська церква XIII-XVII ст., Лютеранська кірха, Воздвиженська церква 1784 р. та ін.

Найбільш відвідуваними об'єктами, крім Луцького Замку є: Зимненський монастир, Літературно-меморіальний музей-садиба Лесі Українки (с. Колодяжне, Ковельського р-н), музей «Стара Миза» (м. Устилуг, Володимир Волинський р-н), історично-меморіальний музей «Козацькі могили» (м. Берестечко, Горохівський р-н).

До списку історико-культурних населених місць включено 19 поселень: Берестечко, Володимир-Волинський, Голоби, Головно, Горохів, Іваничі, Камінь-Каширський, Ковель, Луків, Луцьк, Любешів, Любомль, Олика, Ратне, Рожище, Стара Вижівка, Турійськ, Цумань, Шацьк.

В області діє 6 державних музеїв і заповідників.

Традиційними для відвідування стали фестивалі («На хвилях Світязя», «Бандерштат», «Jazz Bez» та ін.), виставки та ярмарки, які можуть стати основою для розвитку туристичної інфраструктури.

Соціально-економічні передумови. Станом на 1 січня 2017 р. населення області – 1042,7 тис. чоловік (2,2% населення України, у тому числі 52,3% міського та 47,7% сільського). В усіх сферах економічної діяльності зайнято 438,3 тис. чоловік.

В економічній структурі області провідне місце належить сільському господарству: сільське господарство – 35,3%; сфера послуг – 26,2%; промисловість – 25,1%; будівництво – 3,6%.

Виробництвом промислової продукції займаються 167 підприємств. У приватному секторі області працює 3,7 тисяч малих підприємств та 28,3 тисяч фізичних осіб-підприємців.

Господарські зв'язки підтримувалися з 82 країнами світу.

В економіку регіону з 23 країн світу інвестовано понад 65 млн. дол. США. Позитивні результати в плані пошуку фінансових джерел для впровадження програм соціально-економічного розвитку Волині принесла взаємодія з міжнародними організаціями й інституціями.

Важливе місце у розвитку міжнародних відносин Волині належить реалізації прикордонного співробітництва з прилеглими територіями Польщі та Білорусі.

Культурно-історичні об'єкти в поєднанні з природно-ресурсним потенціалом та соціально-економічними умовами створюють належні умови для функціонування на території області туристичної інфраструктури.

У 2017 р. Волинську область відвідало 14593 туристи, що на 4897 туриста менше, ніж у 2016 р., з них лише 349 – іноземні туристи (у 2016 р. їх кількість становила 1095 осіб). Кількість екскурсантів у 2017 р. становила 11728 осіб, що на 2863 туриста менше, ніж у 2016 р.

Серед основних причин зменшення туристичних потоків до Волинської області, туристи називають поганий стан доріг, а також недостатньо розвинену

туристичну інфраструктуру загалом, і політичну ситуацію країни, як причина для іноземних туристів.

Визначна роль серед об'єктів туристичної інфраструктури належить закладам тимчасового розміщення. У 2017 р. у Волинській області нараховувалось 131 колективних засобів розміщення загальною місткістю 5928 місць. Кількість осіб, які користувались їх послугами становила 124975 осіб, з них 5704 – іноземці (табл. 2.3).

Для більш наочного вигляду кількості колективних засобів розміщення, розглянемо їх показники в динаміці, за допомогою таблиці 2.4.

В 2016 році кількість колективних засобів розміщення дорівнювала 137, в порівнянні з 2017 роком їх кількість зменшилась на 4,4% , і становить 131. Причиною такого негативного показника стало зменшення підприємств готельного господарства та аналогічних засобів розміщення на 4,9%, та зменшення кількості спеціалізованих засобів розміщення на 4,0%, через не відповідність стану матеріально-технічної бази, надання не якісних послуг, зменшення прибутків та ін.

Найбільша кількість закладів розміщення (25%) розташована у Луцьку, та Луцькому районі. На базі готелів та інших місць тимчасового проживання налічується понад 40 структурних підрозділів сфери послуг, зокрема: автостоянки, ресторани, бари, сауни, пральні, заклади торгівлі тощо.

Щодо динаміки кількості обслугованих туристів в колективних засобах розміщення наявні такі кількісні показники (табл. 2.5).

Кількість обслугованих туристів в колективних засобах розміщення в 2016 році становило 117,4 тис. ос., в тому числі 5,8 тис. ос., в свою чергу в 2017 році кількість обслугованих туристів дорівнювало 124,9 тис. ос., в тому числі іноземців 5,7. Порівняно з 2016 роком, показник 2017 року збільшився на 6,4%, зростання обслугованих туристів було спричинено збільшенням туристичних потоків до регіону.

Одне з провідних місць в наданні послуг проживання належить готелям та аналогічним засобам розміщення. Які надають не тільки основні характерні

послуги, а й додаткові. Це і стає чинником, який сприяє обранню саме такого виду колективного засобу розміщення.

Розглянемо динаміку основних показників роботи колективних засобів розміщування Волинської області (табл. 2.6).

Кількість колективних засобів розміщення з 2013 року почала зменшуватися, тоді як кількість обслугованих туристів останні три роки набирає темпів зростання. Так в 2016 році показник кількості колективних засобів розміщення становив 137 закладів, а вже в 2017 році він зменшився на 4,4% і становив 131 заклад. В той час кількість обслугованих приїжджих зросла на 6,0% і дорівнювала 124,5 тис. ос., в порівнянні з 2016 роком, коли цей показник становив 117,5 тис. ос.

Аналіз ринку готельних послуг у Волинській області засвідчує відсутність у керівників та управлінського персоналу всіх підрозділів достовірної інформації про власні підприємства, конкурентів та аналіз ринкових сегментів, в яких вони реалізують свою ділову активність.

Щодо оздоровчих закладів, то провідне місце належить санаторіям, яких на території Волинської області нараховується 5, та базам відпочинку – 65 одиниць. Відомі в області та за її межами санаторії матері й дитини «Пролісок» (Ківерцівський район) та «Турія» (Ковельський район), санаторій «Лісова пісня» та пансіонат «Шацькі озера» (Шацький район). Усі ці оздоровчі заклади розташовані на березі мальовничих озер та лісів. Найбільша кількість баз відпочинку зосереджена на території Шацького, Турійського та Любомльського районів.

Велику увагу в області приділено оздоровленню дітей в літніх закладах оздоровлення та відпочинку. Упродовж літа 2017 р. кількість дітей у віці 0-17 років, що перебували у спеціалізованих засобах розміщування становило 5474 особи (табл. 2.7).

Позаміські заклади оздоровлення та відпочинку розташовуються на берегах озер та річок, у лісових масивах.

Розваги активні й пасивні – обов’язкові елементи туристичної системи регіону й залежать від спрямованості та виду подорожі.

Перелік видів розваг залежить також від національності туриста, його традицій, звичного способу життя. Утім, є загальні види розваг, котрі легко сприймають усі групи туристів. Ці розваги забезпечують об’єкти культурного дозвілля туристичної інфраструктури.

Культурне дозвілля туристичної системи області складається із закладів різних типів: театрів і кінотеатрів, клубів і дискотек, бібліотек і музеїв. Здебільшого ці заклади використовує місцеве населення, також воно має належний стан для відвідування потенційних туристів, і розраховане на певну кількість місць для зручного проведення часу.

Останнім часом мережа культурних закладів поступово зменшується і занедбується (табл. 2.8).

Найбільшу кількість культурних закладів мають міста: Луцьк, Ковель, Нововолинськ та Володимир-Волинський. Найбільша кількість бібліотек розташована у Ківерцівському (54), Камінь-Каширському (49) та Горохівському (46) районах; клубних закладів – у Ковельському (58), Маневицькому (58) та Камінь-Каширському (48) районах. Демонстратори фільмів є лише у містах: Луцьку (3), Володимир-Волинську (1), Ковелі (1), Нововолинську (1), та у Горохівському (3, 1 з яких у сільській місцевості), Ковельському (1), Маневицькому (1) та Турійському (1) районах.

Зклади культурного дозвілля впливають на формування туристичної привабливості області. Створення якомога більшої кількості таких закладів сприяє збільшенню грошових витрат туристів, а отже – надходжень до місцевого бюджету.

Дуже важливу роль у формуванні туристичної системи Волинської області відіграє транспортна інфраструктура. Станом на 1 січня 2017 р. у Волинській області діяло 6 автомобільних та 2 залізничних митних переходів, 11 митних постів. Транспортний комплекс включає в себе залізничний, авіаційний та автомобільний транспорт (табл. 2.9).

Волинська область розташована на перетині міжнародних шляхів, що сполучають Україну з Польщею та Білоруссю. Найважливіше значення для області має автомагістраль Київ – Луцьк – Брест, що з'єднує її з більшістю областей України та Республікою Білорусь. Автомобільні магістралі Ковель – Хелм – Варшава і Володимир-Волинський – Устилуг – Грубешів – Замость з'єднують область з Республікою Польща і країнами Європи.

Якщо брати до уваги доступність території Волинської області та Шацьких озер в цілому, то стан доріг за даними Navizor, має 27% повністю зношених доріг і з такими показниками перебуває на 17-му місці. Стан доріг в Шацькому районі майже ідеальний: їхня зношеність становить лише 0-5%.

Громадяни Білорусі в'їжджають в Україну за паспортами громадянина держави, який одночасно є й паспортом для виїзду за кордон.

Поляки в свою чергу без жодних труднощів перетинають кордон і хто пішки, хто велосипедами, хто на маршрутному транспорті з задоволенням подорожують озерами, але нарікають на багатогодинні черги на митницях.

До озера Світязь (самого відомого і популярного у відпочиваючих) найзручніше їхати через м. Ковель. Для подорожуючих своїм ходом: в Ковелі автобусний вокзал знаходиться поряд із залізничним.

З Ковеля до Шацька постійно курсують: маршрутки, автобуси, приватний транспорт. Також добратися на маршрутці можна і від міста Луцьк.

Дістатися до Шацьких озер можна і від В. Волинського, автовокзал знаходиться практично в центрі міста. Під час очікування автобуса можна погуляти по місту, поруч є гарний парк.

Якщо подорожувати на Шацькі озера на своєму автомобілі, то від Ковеля до Шацька приблизно 80 км. Їхати треба по всій відомій "Варшавській" трасі до м. Любомль.

Необхідно зазначити, що в сучасній територіальній туристичній системі Волинської області існує ряд важливих проблем: населення регіону недостатньо підготовлене до туристичного підприємництва, відсутні стабільні механізми регулювання господарських відносин, економічні важелі та стимули

розвитку рекреаційної сфери лише формуються, інженерна і соціальна інфраструктура загального призначення (дороги, транспортне сполучення, зв'язок, водного забезпечення, каналізація, громадське харчування) мають низький рівень розвитку, не сформована сучасна система інформаційного забезпечення туристичного бізнесу, спостерігається дефіцит висококваліфікованих менеджерів у сфері туристського бізнесу, тощо.

Недостатньо використовують об'єкти рекреаційної зони для внутрішнього й міжнародного туризму. У зв'язку з цим потрібно планувати багатогранну мережу екологічного туризму, що базується на невиснажливому використанні природних ресурсів та проведенні найбільш безпечних заходів розвитку піших, кінних, орнітологічних та велосипедних і лижних маршрутів. Для цього територія Волинської області має досить значний рекреаційний потенціал, є значні запаси біологічних та ландшафтних ресурсів.

Однією з проблем, які впливають на розвиток туристичної системи Волинської області є те, що за результатами вивчення еколого-токсикологічної ситуації на Шацьких озерах встановлено, що вони потерпають від комплексного забруднення.

У результаті пошуку джерел забруднення встановлено, що озера Шацького району перебувають під значним антропогенним пресом у результаті здійснення меліоративних та осушувальних робіт на сільськогосподарських угіддях у Західному Поліссі за досить інтенсивного використання для виробництва продукції.

Потужним джерелом забруднення виступають і не доочищені, а інколи і зовсім неочищені стоки та викиди комунальної мережі прибережних сіл та смт. Шацьк.

Шацькі озера зазнають величезного рекреаційного навантаження за рахунок інтенсивного їх використання для санаторно-курортних цілей, що в останні роки посилюється.

2.4 Аналіз господарської діяльності туристичного клубу ПП «Фенікс» смт. Шацьк як осередку туристичного кластеру

Туристичний клуб ПП «Фенікс» створений на основі господарської діяльності туристичної бази «Фенікс», яка розташована в Волинській області в смт. Шацьк, урочище Гряда на території Шацького національного природного парку в 20м. від озера Світязь.

Основним завданням даного туристичного клубу є пропаганда туризму та екскурсій серед місцевого населення, туристів з інших областей України та іноземних туристів, які відвідують туристичний кластер «Шацькі озера». Також діяльність клубу ставить собі за мету організацію масової самодіяльності кластеру, підготовку до туристичних походів по маршрутам Шацького національного природного парку.

Очолює діяльність туристичного клубу та бази відпочинку Чайковська-Тарликова Віра Анатоліївна. Разом з персоналом вони організовують спортивні, учбові, агітаційні заходи та святково-тематичні свята.

Аналіз господарської діяльності туристичного клубу «Фенікс» слід розглянути з першочергової його задачі – надання послуг з проживання різному сегменту споживачів туристичного ринку. База відпочинку надає свої послуги національним туристам та іноземцям. Надає послуги таким туристичним сегментам як – групам школярів; студентам; молоді; молодим сім'ям з дітьми/без дітей; людям похилого віку. Також даний заклад пропонує послуги проживання туристам, які відвідують туристичний кластер за різною метою, такою як:

- рекреаційною;
- лікувально-оздоровчою;
- культурно-пізнавальною;
- паломницькою;
- діловою.

Також туристам, які віддають перевагу екстремальним видам туризму, туристичний клуб надає послуги з прокату водних велосипедів (катамаранів), прокату рибацького приладдя, послуги з дайвінгу, прокату велосипедів та багато іншого.

Загальна характеристика бази відпочинку. Знаходиться база серед мальовничого змішаного парку за 157 км від Луцька і 7 км від Шацька (рис. 2.2). Триповерховий дерев'яний зруб серед сосен, ресторан-їдальня, дитячі майданчики, свій пляж. Комфортабельні номери зі зручностями. Однокімнатні 2-3-4 місні номери, однокімнатні 2-місні напівлюкс номери, облаштовані сучасними меблями, телевізором, душовою кабіною з санвузлом.

Окрім надання основних послуг з проживання туристична база пропонує такі послуги: сауна, більярд, екскурсійне забезпечення, водні велосипеди (катамарани), вечори відпочинку, анімаційний супровід, конференц-зал з кімнатою, кафе-бар, настільний теніс. Надаються послуги по організації та обслуговуванню бізнес-семінарів, конференцій, презентацій, сімейних свят та днів народження. Завдяки цьому туристичний клуб виступає одним з головних осередків туристичного кластеру «Шацькі озера», які далі детальніше розглянемо.

Рис. 2.3 База відпочинку «Фенікс» [42]

Відомо, що для вдалого функціонування життєвого циклу туристичного кластеру, потрібна тісна взаємодія всіх основних та супутніх послуг для

надання високоякісного туристичного продукту учасниками кластеру. Саме підтримку таких взаємозв'язків ставить перед собою туристичний клуб «Фенікс».

Для того щоб підтримати належний стан туристичного іміджу, фінансової стабільності та якості послуг, які надаються на території кластеру, всі учасники в своїй діяльності певним чином тісно співпрацюють один з одним.

Проаналізуємо спільну діяльність туристичного клубу «Фенікс» з різними осередками, підприємствами та учасниками кластеру.

На території бази відпочинку певне місце надається екскурсійному забезпеченню. Для цього, уповноважена особа рекламує послуги певного екскурсійного бюро, з яким є попередня домовленість, до якого можна звернутися за якісними та грамотними туристичними продуктами (турами, екскурсіями). В цьому випадку певний відсоток прибутку від туристів, які звертаються до екскурсійного бюро від даної туристичної бази, переходить до туристичного клубу, тобто прибуток ділиться між екскурсійним бюро та базою відпочинку на попередньо домовлених відсотках. Таким чином діяльність обох сторін підтримується потоком туристів, які надає туристичний клуб.

Також в свою чергу екскурсійне бюро рекламує туристичний клуб на свої банерах, брошурах та при замовленні турів вони пропонують скористатися послугами з надання проживання саме бази відпочинку «Фенікс». Отже, обидві сторони мають тільки позитивні переваги зі взаємодії між собою.

На території туристичного кластеру, як відомо, знаходяться підприємства, які мають зовсім не туристичне спрямування, але й в цьому випадку туристичний клуб «Фенікс» знайшов вихід як підтримати супутній бізнес кластеру. Наприклад – кожному відвідувачу, який скористався послугами бази відпочинку, дарують презент в вигляді маленької баночки варення з емблемою туристичного клубу. Звісно сам клуб немає можливості займатися типографією, він замовляє печать емблеми в фірмі, яка займається наданням певного виду послуг. Так підтримуються підприємства, бізнес, які вданому кластері не являються перспективними.

Це не повний перелік взаємодії туристичного клубу з підприємствами різного типу даного кластеру. Так ми можемо спостерігати вплив та певну значну підтримку різних господарських сфер кластеру, які відіграють важливу роль у формування позитивного відгуку та реклами.

ПП «Фенікс» також шляхом певних знижок залучає школярів та студентів займатися різними видами туризму та різносторонньо розвиватися. Туристичний клуб пропонує такий перелік екскурсій:

- екскурсія на туристичних байдарках «Поліські джунгли» (маршрут: озеро Перемут – озеро Луки – озеро Світязь);
- екскурсія на туристичних байдарках «Поліська Амазонка» (маршрут: озеро Пулемецьке – озеро Острів`янське);
- екскурсія на човнах «Озерний лабіринт» (маршрут: оз. Світязь (затока Лука) – оз. Чорне Велике – оз. Люцимер);
- екскурсія на туристичних байдарках «Шляхи Робінзонів» (маршрут: озеро Світязь).

Туристичний клуб також займається розробкою та наданням тематичних турів, івент заходів, наприклад – івент захід «Новорічна казка на Волині» (святкування Нового 2019 року), тур «Древній Володимир» (головне місце призначення - місто Володимир-Волонськ), тур “Казкова Волинь – Білоруська феєрія” (головна ідея - екскурсійна подорож до республіки Білорусь), тур «Стежками Лесі Українки» (головне місце призначення - с. Колодяжне (Ковельського району) Музей садиба Лесі Українки).

Присутній перелік послуг з надання турів вихідного дня, такі як:

- Ковель – музей-садиба Лесі Українки (с.Колодяжне) – Шацький національний природний парк;
- Ковель – Шацький національний природний парк – ур. Гряди – Луцьк;
- Ковель – Шацький національний природний парк – ур. Гряди – Білоруська феєрія.

Для більш конкретного аналізу господарської діяльності туристичного клубу ПП «Фенікс», в основному бази відпочинку, слід розглянути його фінансово-

економічні показники, які детально охарактеризують його становище як осередку туристичного кластеру. Розпочнемо з структури доходів клубу за видами діяльності (табл. 2.10).

Дані таблиці показують, що найбільшу питому вагу і в 2016, і в 2017 роках займає чистий дохід по основному виду діяльності. Доходи від харчування та від додаткових послуг у звітному році склали 7,1% та 30,5 % відповідно.

Також проаналізуємо доходи розділивши їх на чистий дохід від реалізації послуг та інші операційні доходи (табл. 2.11).

Дані таблиці показують, що найбільшу питому вагу і в 2016, і в 2017 роках займає чистий дохід від реалізованих послуг, що становить відповідно 83 і 69%. Інші операційні доходи у 2016 р. в порівнянні з попереднім роком зменшились на 466 тис. грн. Загалом доходи підприємства збільшились у 2017 р. на 3756 тис. грн.

Для аналізу динаміки витрат туристичного клубу «Фенікс», використаємо дані щодо матеріальних затрат, витрат на оплату праці, відрахування на соціальні заходи, амортизацію та інші операційні витрати, показники представлено в таблиці 2.12.

Як видно з аналізу витрат, найбільшу їх частину, як в звітному, так і в попередньому році, складають витрати на оплату праці (38 і 33 %), причому у звітному році їх кількість збільшилася на 1085 тис. грн. Інші операційні витрати теж збільшилися на 382 тис. грн., а от їх питома вага у структурі всіх витрат зменшилась на 2 %. Загалом витрати підприємства у 2017 р. збільшилися на 1892 тис. грн.

Отже, фінансово-економічні показники туристичного клубу «Фенікс», становлять позитивні надходження. Можна зробити висновок, що з кожним роком кількість наданих послуг збільшується, має більш удосконалену форму надання цих самих послуг, це можна побачити в динаміці 2016-2017 рр. Адміністрація, обслуговуючий персонал та всі учасники туристичного клубу намагаються надавати якісні послуги, покращуючи їх, враховуючи всі зауваження та побажання відвідувачів. Це приносить свої позитивні результати, які можна побачити у фінансових звітностях.

Висновки до розділу 2

1. Волинська область має вигідне географічне положення, на перехресті важливих міжнародних та національних туристичних маршрутів, що надає їй особливого статусу західних “воріт” до Європи. Волинський край багатий туристичними ресурсами, які представлені комплексом історичних, архітектурних, природних, мистецьких, літературних пам’яток, що дає змогу задовольнити пізнавальні інтереси туристів. Наявність великої кількості озер, річок, гаїв, лісів дає підставу створювати оздоровчо-рекреаційні зони для цікавого відпочинку й ефективного оздоровлення різних груп населення.

2. У зв’язку з тим, що сусідні держави пропонують якісний туристичний продукт за цінами не набагато вищими за вітчизняні, це призводить до того, що гроші, які громадяни України витрачають на відпочинок, ідуть на розвиток туристичної інфраструктури інших країн, а не власної держави. Найбільшою популярністю серед волинян користуються тури до Польщі, Туреччини, Єгипту. Серед іноземців, які відвідали область, переважають громадяни Польщі, Білорусі, Німеччини, Швеції, Литви.

3. У Волинській області особливої уваги потребує саме туристична система. Інфраструктура туристичного ринку Волинської області сьогодні не задовольняє в повному обсязі попит на туристичні послуги ні за кількістю, ні за якістю. Необхідно покращити матеріально-технічну базу, адже велика її частина є застарілою та не відповідає міжнародним стандартам. Туристичні потоки до Волинської області постійно зростають, з огляду на це, відповідним органам державної влади необхідно приділяти більше увагу питанню розвитку туристичної системи. Адже саме туристична інфраструктура області має чималий потенціал для свого розвитку, і в разі проведення заходів щодо її покращення може принести значні наповнення до місцевого бюджету.

4. Господарська діяльність туристичного клубу ПП «Фенікс» як осередку туристичного кластеру «Шацькі озера» має позитивний вплив на діяльність підприємств, які займаються туристичною діяльністю та ті, які не мають в своїй

діяльності туристичного характеру. Залучення місцевого населення, школярів та однодумців до розвитку туризму на території туристичного кластеру являється однією з пріоритетних задач, які ставить перед собою діяльність туристичного клубу. На території бази відпочинку проводиться немало бізнес-семінарів, вебінарів, презентацій та конференцій. Керівництво клубу заохочує до участі та саморозвитку всіх охочих та зацікавлених темою туризму і розвитком для покращення своєї місцевості, шляхом зростання зацікавленості нею туристичних потоків з різних куточків України і всього світу.

РОЗДІЛ 3

ВДОСКОНАЛЕННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ В НАПРЯМІ ФОРМУВАННІ ТУРИСТИЧНОГО КЛАСТЕРУ «ШАЦЬКІ ОЗЕРА»

3.1 Програма розвитку туристичного кластеру Шацькі озера

Наявність багатьох схожих поміж собою туристичних продуктів та зростання попиту на якісні послуги в сфері туризму, недостатність або не повна віддача природних, людських, фінансових та інших ресурсів, потребує пошуку нових можливостей для розвитку, а також використання власних переваг, для кращого підходу отримання доступу до наявних ресурсів.

Розвиток та покращення умов туристичної індустрії в світі загалом, дає поштовх для покращення та наслідування цих тенденцій і на території України. Різні підходи та стратегії, які склалися, вимагають від регіонів, дестинацій, кластерів більш ефективного використання своїх особливостей, своєї актуальності та власних ресурсів задля залучення інвестицій у свій розвиток.

Спільна робота багатьох організацій в державі та на місцевому рівні, в обличчі місцевих підприємців, жителів, науковців та діячів-активістів, дасть всі необхідні умови для розвитку та популяризації туристичних кластерів.

Волинська область володіє значними туристично-рекреаційними ресурсами, які використовуються не в повній мірі та мають потенціал для організації відпочинку та оздоровлення, в'їзного та внутрішнього туризму, екскурсійної діяльності. На території області під охороною держави перебуває 1534 об'єкти культурної спадщини, налічується 20 історичних населених місць, діють два історико-культурні заповідники, знаходиться 265 озер, 231 рекреаційна зона та три Національні природні парки, достатньо розвинена мережа туристично-рекреаційних закладів.

Програма розвитку туристичного кластеру «Шацькі озера» покликана стимулювати ефективне використання наявних рекреаційних ресурсів,

забезпечити місцеве населення додатковими робочими місцями, підвищити рівень міжгалузевої співпраці, створити додаткові умови для залучення інвестицій у туристично-рекреаційну сферу.

Під час виконання заходів програми потрібно проводити роботу із залучення коштів іноземних і вітчизняних інвесторів для розвитку матеріально-технічної бази туристичної інфраструктури, задоволення потреб галузі у висококваліфікованих кадрах, нарощення обсягів надання туристичних послуг за рахунок збільшення частки в'їзного та внутрішнього туризму, ефективної рекламно-інформаційної діяльності, аналізу тенденцій на ринку туристичних послуг.

Основною метою програми є втілення заходів, спрямованих на створення якісного, конкурентного на вітчизняному та міжнародних ринках туристичного продукту, здатного максимально задовольнити потреби широких верств населення, забезпечити соціально-економічний розвиток краю, зберегти та популяризувати природну та історико-культурну спадщину, забезпечити додаткові грошові надходження до бюджетів усіх рівнів.

Основними завданнями Програми є:

- забезпечення сталого розвитку туристичної галузі, високого рівня послуг;
- збільшення кількості туристичних та екскурсійних відвідувань краю;
- створення нових робочих місць;
- збільшення частки доходів від туристичної галузі у бюджетах усіх рівнів;
- створення позитивного іміджу області на всеукраїнському та міжнародному рівнях.

Заходи програми реалізуються за рахунок коштів місцевих бюджетів (обласного, районних, органів місцевого самоврядування); коштів зацікавлених суб'єктів туристичної діяльності усіх форм власності; цільових кредитів банків; коштів іноземних та вітчизняних інвесторів; коштів позабюджетних фондів; громадських організацій; інших джерел, не заборонених чинним законодавством України.

Головним розпорядником коштів обласного бюджету, що виділятимуться на реалізацію заходів програми, визначить департамент інфраструктури та туризму

облдержадміністрації. За управління туризмом Шацького району відповідає Департамент інфраструктури та туризму Волинської обласної державної адміністрації на чолі з Іваном Миркою (директор департаменту). Також до складу управлінського комітету департаменту входять - Віталій Чернець, начальник відділу інфраструктури департаменту інфраструктури та туризму; Станіслав Ольшевський, головний спеціаліст сектору туризму департаменту. Фінансування з обласного бюджету здійснюється у межах видатків, передбачених у бюджеті на відповідний рік.

Реалізація заходів програми дасть змогу зміцнити матеріально-технічну базу, розширити мережу закладів туристичної інфраструктури туристичного кластеру, підвищити якість туристичних послуг та безпеку туристів, поживавити розвиток сільського туризму, підвищити рівень зайнятості населення; утримувати в належному стані об'єкти історико-культурної спадщини, створить передумови для залучення інвестицій, покращить якість науково-методичного та кадрового забезпечення, збільшить кількість туристичних відвідувань краю та надходження від туризму до бюджетів усіх рівнів, у тому числі від туристичного збору.

Якщо брати до уваги туристичний збір Волинської області загалом можна побачити такі показники (рис. 3.1).

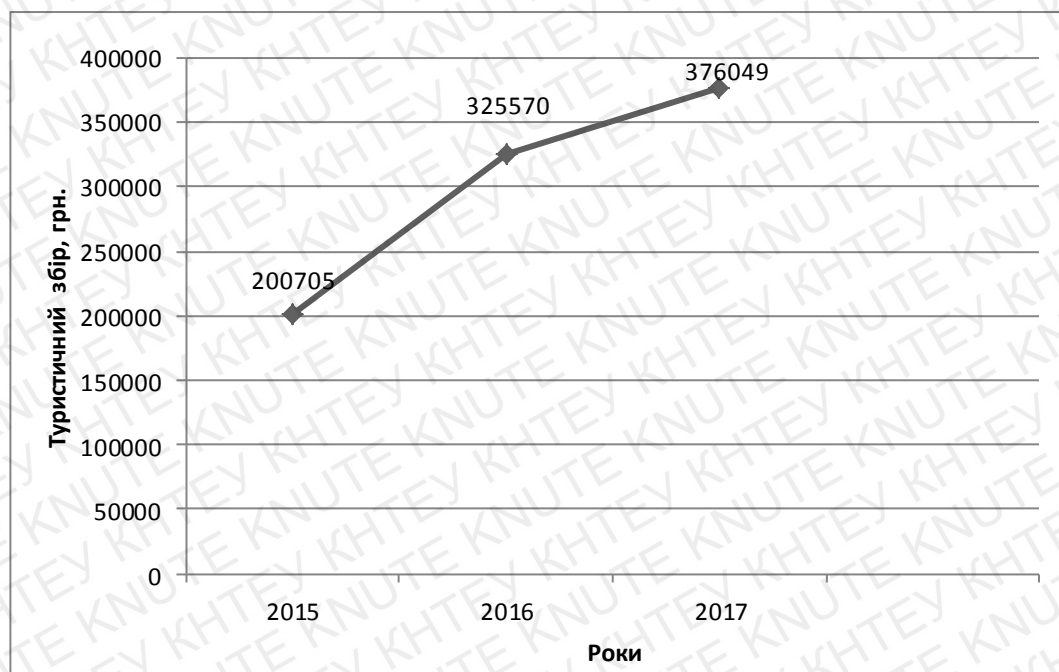

Рис. 3.1 Показники туристичного збору Волинської області

Отже, ми можемо спостерігати підвищення туристичного збору, таким чином в 2017 році показник становив 376049 грн., в порівнянні з 2015 роком, він збільшився на 175 344 грн.

Перед тим як було розпочато роботу над створенням програми «Стратегії розвитку туристичного кластеру Шацькі озера», проведено аналіз показників фінансування програм розвитку туризму в області (рис. 3.2). Отримана загальна картина не задовольняє попередні очікування для реалізації авторської стратегії, тому що ті кошти, які виділяє область становлять, на превеликий жаль, незадовільні грошові надходження. Так в 2015 році цей показник становив 100000 грн.. В наступному 2016 році, цей показник показав ще гіршу картину, і дорівнював 80000 грн.. Можливо, все таки владою області було зроблено висновки, і в 2017 році, цей показник дорівнює знову 100000 грн..

Рис. 3.2 Показники фінансування програми розвитку туризму в області

Маємо надію на те, що така неприйнятна картина показників, фінансових коштів, які виділяють на розвиток туризму, в найближчому часі зміниться в позитивний бік. Адже туристична галузь одна з надпровідних сфер області, яка принесе певні великі грошові надходження до бюджету, але за умови введення в життя стратегій, програм, які покращать рівень розвитку туризму області, в тому числі туристичного кластеру «Шацькі озера».

Було розроблено стратегію розвитку туристичного кластеру «Шацькі озера» на період 2018-2028 рр., спочатку розглянемо стратегічні операційні цілі та завдання даної стратегії, які представлені в таблиці 3.1.

3.2 Розробка програм туристичного обслуговування та заходів просування різновидів туризму кластеру «Шацькі озера» Волинської області

Дослідження туристично-рекреаційного потенціалу та туристичної інфраструктури дестинації «Шацькі озера» Волинської області показав, що рекреаційна галузь – одна з найбільш перспективних в господарському комплексі регіону.

Волинська область добре забезпечена природними ресурсами, які використовуються для організації відпочинку, лікування, туризму. Найкращі природні умови для розвитку рекреації в поліських районах, але і лісостепові райони мають значний потенціал. Найвищий природно-рекреаційний потенціал в Шацькому районі, де основна частина ресурсів знаходиться на території Шацького національного природного парку.

Особливе місце в рекреаційному використанні парку займають об'єкти природно-заповідного фонду. На території парку розміщено чотири ботанічні пам'ятки природи, що є підґрунтям для розвитку природничого туризму. Це ботанічна пам'ятка природи місцевого значення “Дуб-велетень”, (сmt Шацьк, вік якого понад 150 років), “Сосна і дуб-1” (сmt Шацьк, 125 років), “Сосна і дуб-2” (сmt Шацьк, 155 років), “Дуб-велетень-2” (сmt Шацьк, вік більше 300 років). Також у парку наявна зоологічна пам'ятка природи місцевого значення “Озеро Климівське” та гідрологічні пам'ятки природи “Болото Луки”, “Болото Мелеване”, “Болото Піддовге-Підкругле”.

На території парку можливе започаткування ботанічних турів, адже територія має цікаві ботанічні ділянки, зокрема, це ботанічні заказники та пам'ятки природи. Для впровадження таких видів відпочинку необхідно розробити туристичну мережу парку. Сьогодні тут знаходяться тільки дві

екологічні стежки, а також дорожня мережа району. Потрібно приділити значну увагу розбудові мережі пішохідних, водних, велосипедних та кінних маршрутів, створенню екскурсійно-туристичного бюро на території парку, яке спеціалізуватиметься на екскурсіях. Для координації екскурсійних робіт за цими маршрутами дирекції парку необхідно створити невеликий рекреаційний відділ, працівники якого могли б спочатку вести такі екскурсії, навчати майбутніх гідів, а також спільно із науковим відділом парку вивчати подальші можливості розвитку цього виду господарювання на території парку та вплив такого використання на природні комплекси. Важливим моментом у розбудові такої туристичної мережі є те, що деякі з запропонованих маршрутів уже мали спробу у 80-х роках, однак, на жаль, через економічну скруту такий вид туристичної діяльності було припинено. Зокрема, спробу створення мали водні, кінні та деякі пішохідні маршрути. Характеристикою даних маршрутів є те, що усі пішохідні маршрути парку є одноденними подорожами, під час яких відпочиваючі можуть ознайомитись із природними комплексами парку. Зокрема, важливого значення вони набувають завдяки розвитку орнітологічного туризму. Практично усі маршрути повинні обслуговуватись автотранспортом для зворотного повернення до початку екскурсії, що створить певну залежність маршруту від автотранспорту, а також зростання вартості таких послуг.

Було б доцільно відновити спроби по створенню пішохідних маршрутів для оновлення та збагачення програм туристичного обслуговування кластеру.

Довжина маршрутів не перевищує 12,5 км. Розглянемо вдосконалені туристичні маршрути та їх характеристику (табл. 3.3).

Дані маршрути потрібно протестувати та за наявності бюджетних коштів, розробити всі умови для належного проведення екскурсійного, рекреаційного та активного туризму. Забезпечити місцями для надання першочергових послуг, які будуть викликані фізіологічними потребами людини. В першу чергу для того, щоб зберегти чистоту та охайність навколишнього середовища. Також започаткувати рух «Бережи природу – збережеш себе».

Більші зусилля потрібно приділяти проведенню екологічної пропагандистської роботи шляхом наочного показу негативних впливів рекреаційної галузі. Яка б започаткувала рух, який мав на меті захист середовища від даного впливу.

Також перед тим як розробляти нові програми обслуговування, надання нових туристичних продуктів, потрібно підтримати та розвивати наявний туристичний потенціал. Потрібно розпочати з підвищення атрактивності та доступності природних ресурсів. Зробити ревізію існуючих природних об'єктів та ландшафтів, розробити програму для покращення стану та оптимізації ресурсів. Також слід надати увагу реставрації занедбаних історико-культурних об'єктів, створити проект для використання об'єктів з ціллю туристичного показу та втілити проект в життя. Слід забезпечити збереження належного стану туристичних об'єктів, реалізувати за допомогою:

- організації волонтерських об'єднань з метою чистоти та налагодження об'єктів природного, історико-культурного, антропогенного походження;
- створення акцій «Збережемо навколишнє середовище», залучивши місцеве населення;
- запровадження штрафних санкцій на території історико-культурних об'єктів та місць, які мають особливе значення.

Приладом цього є пошук шляхів реконструкції та підтримки належного стану локацій (таблиця 3.4).

В наш час в світі запроваджується багато нових інноваційних проектів, в тому числі туристичного характеру. Вводяться нові креативні ідеї з використанням інноваційних технологій в туристичну галузь. Для наслідування певних тенденцій має місце створення, в туристичному кластері, органу, який матиме за мету спостереження інноваційних тенденцій, удосконалення та створення туристичних продуктів з предметами інноваційного характеру.

В повсякденних реаліях на другий план відходять особи, які мають обмежені фізичні можливості, це люди інваліди. В туристичному кластері «Шацькі озера» слід забезпечити належний стан різних туристичних об'єктів та

закладів розміщення, харчування, дозвілля, для людей з обмеженими можливостями. Це можна зробити шляхом виготовлення проектів та документації; повідомлення та введення пропозиції серед існуючих підприємців; облаштування об'єктів масового призначення інфраструктурою для осіб з обмеженими фізичними можливостями.

Туристичний кластер «Шацькі озера» має ярко виражену сезонність. Пік туристів даної території припадає на літній період, зовсім малий потік спостерігається восени, коли починається збір грибів та ягід. А взимку та навесні, туристи не виявляють великого бажання відвідувати дестинацію. Для згладжування сезонності потрібно розробити певні івент заходи різного характеру та в різний період року. Приклади розроблених івент заходів описані в таблиці 3.5.

Також за допомогою івент заходів підприємства мають змогу залучити нові сегменти туристичного ринку, які в свою чергу будуть відвідувати дестинацію не тільки під час таких заходів. Збільшать туристичні потоки та фінансові надходження до регіону. Було розроблено моделі сучасної та майбутньої поведінки туристів різного сегменту та проаналізовано джерела інформації про туристичний кластер (Додаток Е).

Просування різновидів туризму кластеру є важливим чинником для вдалого його функціонування. Просуванням вважається налагодження і використання комунікаційних зв'язків з існуючими і потенційними споживачами з метою їх інформування про пропоновані туристичні продукти і спонукання до купівлі. Воно має комплексний характер, оскільки об'єднує низку елементів (засобів просування) із притаманними їм властивостями.

Одним з перших способів просування нових різновидів туристичних продуктів слід обрати традиційну рекламу на різних платформах. Тобто слід розмістити рекламу на найбільш відвідуваних Інтернет ресурсах, телебаченні, радіо та ін. Це призведе до масової зацікавленості і попиту. Можливе розміщення реклами на офіційних сторінках організацій з надання туристичних послуг.

Наступний вид це просування через стимулювання збуту. Надання додаткового стимулу, що провокує купівлю (знижки в ціні, подарунок, приз тощо).

Наприклад, при купівлі туру до туристичного кластеру «Шацькі озера», надавати в подарунок відвідання об'єктів масового призначення, скориставшись новоствореними маршрутами. Так можна зробити рекламу і також за допомогою цього протестувати нові маршрути, щоб врахувати всі недоліки, бажання та пропозиції після відвідування.

Персональний (особистий) продаж, також являється одним з напрямів просування. Усна презентація в розмові з одним або багатьма потенційними клієнтами з метою здійснення реклами.

Також можна скористатися способом прямого маркетингу. Використати пошту, телефону, факсу, електронної пошти та інших неособистих засобів зв'язку для прямого впливу на дійсних (реальних) або потенційних покупців.

Нові різновиди туризму можна просувати за допомогою виставкової діяльності. Основна мета якої полягає в інформуванні громадськості шляхом демонстрування туристичного продукту. На виставках також можна знайти потенційних інвесторів, яких могла б зацікавити дана пропозиція.

Усі заходи з просування туристичного продукту на ринку потребують значних інвестицій. Витрачаючи значні кошти на рекламу, не можливо бути впевненим, якою мірою вони окупляться в майбутньому. От чому ця ділянка роботи вимагає особливої уваги.

3.3 Економічне моделювання кластерної взаємодії учасників громадського об'єднання «Шацькі озера»

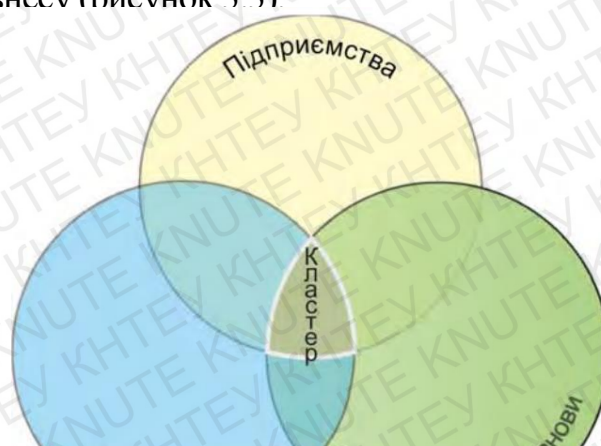
Громадські туристичні організації (асоціації, громадські організації та об'єднання, федерації, професійні клуби) виконують функції недержавного регулювання в сфері туризму.

Їх діяльність спрямована на створення умов, сприятливих для розвитку туристичного бізнесу і туризму як соціального явища. Основними напрямками діяльності громадських туристичних організацій є:

- сприяння розвитку професійного туристичного середовища і туристичного громадського активу;
- розвиток корпоративних форм туристичного бізнесу, корпоративних стратегій та виконання партнерських проектів;
- вивчення та впровадження передового досвіду, а також новацій;
- розвиток туристичної освіти і наукових досліджень;
- розширення масштабів туризму та його позитивного впливу на економіку і соціальну сферу;
- вдосконалення структури туристичної галузі;
- вивчення кон'юнктури ринку та розробка рекомендацій;
- сприяння розвитку партнерських зв'язків підприємств туризму з підприємствами галузей економіки пов'язаних з туризмом, в першу чергу підприємствами транспорту, торгівлі та харчування, виставкового бізнесу, підприємствами кредитно-фінансової сфери та іншими.

Недержавний сектор управління у сфері туризму виконує завдання по створенню основ для внутрішньої самоорганізації у сфері туризму та посилення громадських стимулів, які є необхідною умовою розвитку туристичної галузі в цілому.

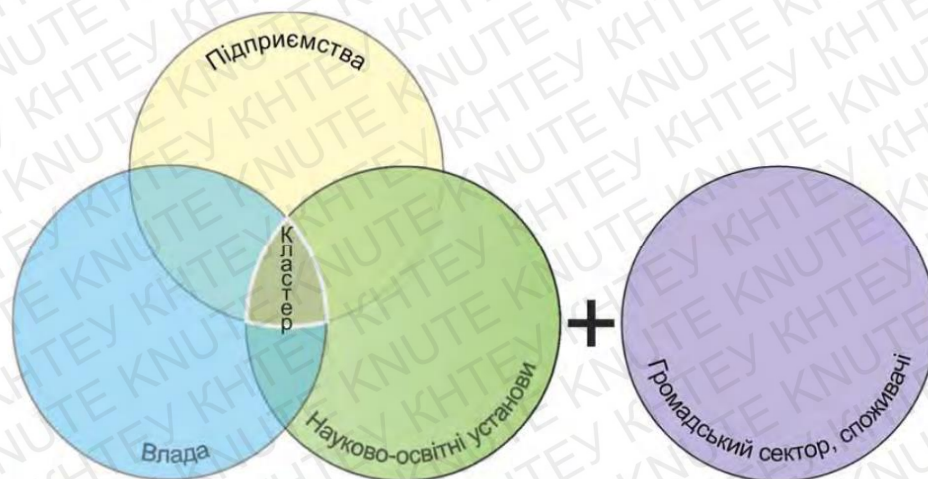
Проблема формування кластерів та реалізації стратегії кластерної взаємодії потребує переосмислення ролі держави, освіти і бізнесу в моделі їхньої взаємодії. У цьому контексті особливої актуальності набуває концепція «потрійної спіралі» (triple helix). Яка була запропонована американськими науковцями зі Стенфордського університету Г. Іцковіцем (H. Etzkowitz) та Л. Лійдесдорфом (L. Leydesdorff) [38]. Висока ефективність та адаптивність до зовнішніх умов у «потрійній спіралі» забезпечується завдяки інтеграції та взаємодії її елементів – держави, науково-освітніх установ і бізнесу (рисунк 3.3)

Рис. 3.3 Модель «потрійної спіралі» взаємодії ключових учасників кластеру [38]

Сучасною концепцією розвитку моделі кластерної взаємодії є залучення так званих «живих лабораторій» (Living Labs). Провідна взаємодіюча роль в такій системі відводиться громадськості та кінцевим споживачам, які беруть активну участь в дослідженні, розробленні та створенні нового продукту. На рисунку 3.4 зображено еволюцію «потрійної спіралі» взаємодії ключових елементів системи, яка в економічній літературі дістала назву модель «чотирьох-елементної спіралі» (Quadruple helix model).

Рис. 3.4 Еволюція взаємодії ключових учасників кластеру в моделі «квадро спіраль» [8]

Беручи до уваги досвід як національних, так і зарубіжних досліджень, можна зазначити, що громадський сектор має неабиякий вплив на функціонування галузі туризму, в тому числі туристичних кластерів.

Провівши аналіз стану громадських організацій Шацького району, можна зазначити, що на території району діють 33 районні громадські організації, в тому числі 3 осередки всеукраїнських та 3 місцевих громадських організацій.

Першими були створені районні організації ветеранів України (1995 рік), Товариство Червоно Хреста (1997 рік), громадське об'єднання "Зелений край" (1998 рік). Значно пізніше зареєстровані фонд розвитку Шацького району «Голубі озера» (2000 р.), районний осередок громадського об'єднання «Волинські перспективи» (2003 рік).

В 2015 році зареєструвались 2 районні громадські організації: районна громадська організація «Шацьке районне товариство мисливців і рибалок» (свідоцтво № 44 від 29.10.2015р.), Шацька районна молодіжна організація «Молоді Регіони» (довідка № 5 від 19.04.2015р.).

У 2016 році зареєструвались місцева громадська організація «Прибич» (Св. № 1405759 від 09.08.2016р.) та Шацька районна дитячо-молодіжна громадська організація Спортивний клуб «Торнадо» (Св.№ 1406505 від 04.09.2016 р.).

Найбільш активними в громадській роботі та впливовими в районні є організації ветеранів війни, Української спілки ветеранів Афганістану, громадська організація "Ветерани АТО Шацького району", Товариство Червоного Хреста України, роботодавців Шацького району та «Жіноча рада».

Робота інших районних осередків громадських організацій є малоактивна і носить в більшості формальний характер.

Розробимо ідею по створенню нового громадського об'єднання на основі туристичного кластеру «Шацькі озера». Так як наявний великий туристично-рекреаційний потенціал саме на території Шацького національного природного парку(ШНПП), де налічується велика кількість природних ресурсів, має місце створення громадського об'єднання, яке буде ставити на меті зведення до мінімуму негативних наслідків на природне середовище, але й займатися популяризацією та пропагандою відпочинку на природі. Наприклад, матиме назву, наше громадське об'єднання, «ШНПП – бережемо і підтримуємо», яке спеціалізуватиметься на природному туризмі.

Дуже важливо в наш час розвивати партнерські відносини між інтересами туризму, охороною навколишнього середовища та громадою. Це партнерство

повинно формувати спільне розуміння процесів, вигод та зобов'язань, які тягне за собою туристична сфера. Багатьма організаціями розроблена значна кількість кодексів поведінки туриста щодо екологічних, соціально-культурних і політичних особливостей. Багато з них мають відношення до природного туризму: Всесвітня організація туризму розробила Глобальний кодекс етики туризму; ООН розробила Принципи охорони навколишнього середовища, Програму щодо забезпечення сталого туризму; Всесвітній фонд дикої природи (WWF) – Десять принципів для середземноморського туризму; Азійсько-Тихоокеанська туристична асоціація – Кодекс для екологічно відповідального туризму та ін. Ці кодекси призначені для забезпечення порозуміння між всіма учасниками, задіяними у природному туризмі та усвідомлення того, що всі працюють в одному процесі та мають спільну мету. У кодексах чітко окреслені питання утилізації побутових відходів, порушення екосистеми у флорі і фауні, культура поведінки на природі, дотримання стандартів безпеки тощо.

Природні парки часто формують найбільшу частину доходів від природного туризму, але, як правило, в їх розпорядженні залишається дуже мала їх частка. Природний туризм залежить від високої якості навколишнього середовища, яка приваблює потенційного туриста. Проте, у зв'язку із значним техногенним впливом туризму на природне середовище негативні наслідки повинні бути зведені до мінімуму. Це також допоможе уникнути конфліктів із місцевою громадою. Крім того, природний туризм повинен активно сприяти збереженню природної та культурної спадщини. Якщо через відсутність належного управління, чи надмірну експлуатацію природна територія почне деградувати, то вона втратить свою привабливість для потенційних туристів.

Щоб зменшити конфлікти і напруженість між місцевим населенням і туристами, вкрай важливо розглядати та досліджувати всі ефекти і наслідки цієї діяльності. Для сталого розвитку природного туризму необхідне залучення громади у цей процес. Місцеві громади повинні бути включені в планування, розробку та експлуатацію природного середовища в туристичних цілях.

Місцеві жителі повинні брати участь з самого початку, на етапі планування аж до отримання економічних вигод від туристичної діяльності, будучи ключовими зацікавленими сторонами. Проте, одна з проблем участі місцевої громади полягає в тому, що не всім жителям до вподоби ця діяльність. Деякі жителі не бажають брати участі у цих процесах. Дуже часто одна лише галузь туризму не може економічно забезпечити громаду, тому жителі займаються і традиційними видами діяльності, наприклад сільським господарством.

З метою поліпшення пропонованих туристичних послуг, необхідно забезпечити зацікавленість у збереженні цілісності навколишнього середовища в усіх зацікавлених сторін. Це повинно стати стратегічним напрямком, який постійно контролюється. Важливо також провести дослідження ринку туристичних потоків, щоб оцінити їх відповідність з середовищем, в якому надаються послуги. Це дозволить розробити ефективні практичні рекомендації для вирішення існуючих і майбутніх проблем.

В Україні відомі своїми науково-дослідними роботами цілий ряд неурядових громадських організацій, зокрема Українське ботанічне товариство, Українське географічне товариство, Українське товариство охорони птахів та інші. Їх наукові дослідження спрямовуються на вивчення різноманіття об'єктів неживої природи, екосистем та ландшафтів, об'єктів культурної спадщини, що знаходяться в межах територій.

Також громадське об'єднання «ШНПП – бережемо і підтримуємо» буде організовувати та приймати участь у різних формах освітньої виховної роботи, спрямованої на вирішення проблем заповідних територій при прокладанні основних екостежок. До такої форми роботи буде належати навчання керівників підприємств, установ, організацій всіх форм власності, інших посадових осіб, учнівської і студентської молоді, позашкільна та неформальна освіта й виховання через організацію громадських клубів, товариств, гуртків тощо. Буде наслідувати більшість неурядових громадських організацій України, які вже мають результати (такі як Всеукраїнська дитяча спілка

«Екологічна варта», неурядові громадські організації «Екоправо-Львів», «Всеукраїнське товариство охорони природи» та інші).

Отже, організація, проведення та участь неурядових громадських організацій в екологічних культурно-масових і мистецьких заходах є ефективним шляхом залучення населення як до охорони природних та культурних цінностей, так і до розв'язання проблем природно-заповідного фонду, чим і характеризується діяльність розробленої ідеї, щодо створення громадського об'єднання «ШНПП – бережемо і підтримуємо».

Висновки до розділу 3

1. Формування та вдосконалення функціонування туристичного кластеру «Шацькі озера», можливе шляхом реалізації програми стратегії розвитку туристичного кластеру «Шацькі озера» на період 2018-2028 рр.. Це дасть змогу зміцнити матеріально-технічну базу, розширити мережу закладів туристичної інфраструктури туристичного кластеру, підвищити якість туристичних послуг та безпеку туристів, поживати розвиток сільського туризму, підвищити рівень зайнятості населення; утримувати в належному стані об'єкти історико-культурної спадщини, створить передумови для залучення інвестицій, покращить якість науково-методичного та кадрового забезпечення, збільшить кількість туристичних відвідувань краю та надходження від туризму до бюджетів усіх рівнів, у тому числі від туристичного збору.

2. Розробка нових програм туристичного обслуговування та заходів просування різновидів туризму, дасть змогу зацікавити потенційних туристів до відвідування кластеру. Також ці заходи мають згладити сезонності, яка притаманна даному туристично-рекреаційному регіону. Розробка івент заходів матиме найбільш позитивний вплив і дасть змогу проаналізувати цільові сегменти туристичного ринку, які в перспективі можливо залучити до використання туристичних продуктів місцевості.

3. На основі узагальнення наукових поглядів проаналізовано існуючі концептуальні підходи розвитку моделей кластерної взаємодії підприємств

туристичної сфери. Вдала взаємодія між владою, підприємствами, науково-освітніми установами та громадськими організаціями, дасть змогу покращити їх зв'язки для популяризації туристичного кластеру. Це приведе до створення нових громадських об'єднань, які прийматимуть участь в функціонуванні кластеру. Можливе втілення в життя розробленої ідеї, щодо створення на території кластеру, туристичного об'єднання «ШНПП – бережемо і підтримуємо», яка ставить за мету розвиток та збереження потенціалу для природного туризму.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

В актуальних економічних дослідженнях проблем розвитку туризму, все більша увага приділяється так званому «кластерному підходу». Потреба у формуванні кластерів відзначається у багатьох програмах регіонального стратегічного розвитку, у зв'язку з чим питання визначення туристичних кластерів, оцінювання їх впливу на економіку регіону, формування концепції розвитку кластерів є актуальними та своєчасними.

Перед туристичною індустрією України в умовах сьогодення гостро стоїть питання пошуку нових підходів і можливостей для підвищення ефективності діяльності її підприємств. Кластер, об'єднавши зусилля і фінанси туристичних закладів, забезпечить вирішення проблем розвитку туристичної інфраструктури на конкретних територіях і сприятиме піднесенню конкурентоспроможності туристичних послуг як у межах внутрішнього ринку, так і на зарубіжній арені. Туристична галузь – приваблива сфера вкладення інвестицій, які даватимуть повнішу віддачу при створенні туристичних кластерів, а Україна, за таких умов, має реальні шанси перетворитися в один з найпопулярніших туристичних куточків світу.

Основою розвитку туризму будь-якого регіону є туристична система, її функціонування та організація, відповідні методологічні та правові аспекти. При визначенні основних чинників, які впливають на розвиток туристичної

системи Волинської області, провідне місце займають: природно-географічні, культурно-історичні та соціально-економічні.

В цілому, за останні роки загальна кількість туристів має тенденцію до збільшення, так число іноземних туристів зросло – у 2017 р., порівняно з 2016 р., кількість іноземних туристів збільшилася із 486 до 679 осіб (на 39,7 %). Водночас кількість виїзних туристів – у 2017 р., в порівнянні з 2016 р. зменшилася на 36,0 %.

Серед основних причин зменшення туристичних потоків до Волинської області, туристи називають поганий стан доріг, а також недостатньо розвинену туристичну інфраструктуру загалом, і політичну ситуацію країни, як причина для іноземних туристів.

Визначна роль серед об'єктів туристичної інфраструктури належить закладам тимчасового розміщення. У 2017 р. у Волинській області нараховувалось 131 колективних засобів розміщення загальною місткістю 5928 місць. Кількість осіб, які користувались їх послугами становила 124975 осіб, з них 5704 – іноземці.

Необхідно зазначити, що в сучасній територіальній туристичній системі Волинської області існує ряд важливих проблем: населення регіону недостатньо підготовлене до туристичного підприємництва, відсутні стабільні механізми регулювання господарських відносин, економічні важелі та стимули розвитку рекреаційної сфери лише формуються, інженерна і соціальна інфраструктура загального призначення (дороги, транспортне сполучення, зв'язок, водне забезпечення, каналізація, громадське харчування) мають низький рівень розвитку, не сформована сучасна система інформаційного забезпечення туристичного бізнесу, спостерігається дефіцит висококваліфікованих менеджерів у сфері туристського бізнесу, тощо.

Однією з проблем, які впливають на розвиток туристичної системи Волинської області є те, що за результатами вивчення еколого-токсикологічної ситуації на Шацьких озерах встановлено, що вони потерпають від комплексного забруднення.

У результаті пошуку джерел забруднення встановлено, що озера Шацького району перебувають під значним антропогенним пресом у результаті здійснення меліоративних та осушувальних робіт на сільськогосподарських угіддях у Західному Поліссі за досить інтенсивного використання для виробництва продукції.

Потужним джерелом забруднення виступають і не доочищені, а інколи і зовсім неочищені стоки та викиди комунальної мережі прибережних сіл та смт. Шацьк. Шацькі озера зазнають величезного рекреаційного навантаження за рахунок інтенсивного їх використання для санаторно-курортних цілей, що в останні роки посилюється.

Для подолання проблем туристсько-рекреаційної галузі Шацького району Волинської області необхідно вирішити такі першочергові завдання у розвитку туризму: проведення наукових досліджень щодо виявлення й оцінки рекреаційних ресурсів і перспективного рекреаційного фонду, реконструкція та модернізація існуючої інфраструктури туризму, залучення як внутрішніх, так і іноземних інвесторів до розбудови туристично-рекреаційного комплексу Волині, утворення інфраструктури туризму в зонах міжнародних і внутрішніх транспортних коридорів на території області, створення туристично-рекреаційної системи сервісу на рівні європейських стандартів у Шацькому національному природному парку, створення порайонного кадастру рекреаційних ресурсів з оцінкою їх значення і розробкою генерального плану використання природних рекреаційних ресурсів району, формування сучасної системи інформаційно-рекламного забезпечення туристично-рекреаційного бізнесу Волині, створення центру розвитку туризму з метою підготовки кадрів наукових, економічних, соціальних і маркетингових досліджень в інтересах регіону та держави.

Головною пропозицією по вдосконаленню туристичної галузі кластеру є розроблена стратегія розвитку туристичного кластеру «Шацькі озера» на період 2018-2028 рр., яка включає в себе завдання по розвитку туристичного простору дестинації, підтримці та розвитку існуючих та створення нових туристичних продуктів дестинації Шацькі озера, проведенню рекламної компанії

туристично-рекреаційних ресурсів та створенню позитивного іміджу та розвитку людських ресурсів туризму в дестинації.

На основі узагальнення наукових поглядів проаналізовано існуючі концептуальні підходи розвитку моделей кластерної взаємодії підприємств туристичної сфери. Вдала взаємодія між владою, підприємствами, науково-освітніми установами та громадськими організаціями, дасть змогу покращити їх зв'язки для популяризації туристичного кластеру. Це приведе до створення нових громадських об'єднань, які прийматимуть участь в функціонуванні кластеру. Можливе втілення в життя розробленої ідеї, щодо створення на території кластеру, туристичного об'єднання «ШНПП – бережемо і підтримуємо», яка ставить за мету розвиток та збереження потенціалу для природного туризму.

У Волинській області особливої уваги потребує саме туристична інфраструктура. Інфраструктура туристичного ринку Волинської області сьогодні не задовольняє в повному обсязі попит на туристичні послуги ні за кількістю, ні за якістю. Необхідно покращити матеріально-технічну базу, адже велика її частина є застарілою та не відповідає міжнародним стандартам. Туристичні потоки до Волинської області постійно зростають, з огляду на це, відповідним органам державної влади необхідно приділяти більше увагу питанню розвитку туристичної інфраструктури. Адже саме туристична інфраструктура області має чималий потенціал для свого розвитку, і в разі проведення заходів щодо її покращення може принести значні наповнення до місцевого бюджету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. А.О.Левченко, І.О.Царенко «Зарубіжний досвід функціонування кластерних утворень та шляхи його використання в Україні» / Левченко А.О., Царенко І.О.// Центральний український національно технічний університет.
2. Брижань І. А. Вплив кластерних об'єднань на розвиток підприємств і регіонів / І. А. Брижань, І. М. Савицька // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – №2.
3. Варяниченко О.В. Формування інноваційних кластерів в Україні як інструмент розвитку та конкурентоздатності / О.В. Варяниченко // Науковий вісник НГУ. – 2011. – № 3.
4. Войнаренко М.П. Кластери в економіці: монографія / М.П. Войнаренко. – Хмельницький: ХНУ, ТОВ «Тріада-М», 2011.
5. Давидова О.Г. Методи оцінювання туристичної привабливості регіонів країн / О.Г. Давидова // К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. - Український соціум №4(55). - 2015.
6. Економіка туризму: теорія та практика: підручник. / М.П. Мальська, М.Й. Рутинський, С.В. Білоус, Н.Л. Мандюк. - К.: Центр учбової літератури, 2014. - 544 с.

7. Захарченко П.В. Модель розвитку курортно-рекреаційної економіки на основі трансформаційного циклу / П.В. Захарченко, Д.І. Савушкін // Проблеми економіки. - 2015. – Вип. 1.
8. Інноваційне підприємництво: креативність, комерціалізація, екосистема : Навч. Посіб. для вищих навч. закладів / Авт. кол: Ю. М. Бажал, І.В. Бакушевич, У. Венесаар та ін.. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Ю.М. Бажал. – К.: Унів. Вид-во Пульсари, 2015.
9. Ковальова Ю. М. Практичні приклади функціонування кластерів у світі / Ю. М. Ковальова, Н. В. Алишева // Механізм регулювання економіки. – 2008. – № 3 (2). – Т. 1. – С. 92–100.
10. Колесник О.О. Економічна оцінка туристичної привабливості України / О.О. Колесник // Економіка. Управління. Інновації. – 2010. – № 1.
11. Куніцин С.В. Оцінка туристичної привабливості територій та об'єктів природно-рекреаційної сфери / С.В.Куніцин // К.: Кримський інженерно-педагогічний університет. – Вчені записки. Випуск 30. – 2015
12. Левицька І.В. Розвиток туристично-рекреаційного потенціалу як основа формування туристичного кластеру / І.В. Левицька // У.: Науковий вісник Ужгородського національного університету, Випуск 9. – 2016.
13. Леонт'єва Ю. Ю. Прикладні аспекти міжрегіональної кластеризації в туризмі / Ю. Ю. Леонт'єва, Н. М. Влащенко // Бізнес Інформ: науковий журнал.– 2012. – № 9 (416). – Х. : ВД «ІНЖЕК»
14. Мазаракі А. А. Туристські дестинації (теорія, управління, брендинг): монографія / А. А. Мазаракі, Т. І. Ткаченко, С. В. Мельниченко та ін.; за заг. ред. А. А. Мазаракі. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. – 388
15. Макаренко М.В. Формування регіональної кластерної політики / М.В. Макаренко // Актуальні проблеми економіки. – 2011.
16. Мельник О.В. Інтегральний показник туристичної привабливості території: поняття та теоретичні аспекти / О.В.Мельник // Регіональна економіка. - 2004. - №4. - С. 197-205.

17. Милашко О. Г. Колективні засоби розміщування як об'єкт статистичного вивчення / Милашко О. Г. // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. пр. / голов. ред. М. І. Зверяков; Одеський нац. екон. ун-т. – Одеса, 2014.
18. Миронов Ю.Б. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Стратегічні пріоритети розвитку внутрішньої торгівлі України на інноваційних засадах" (м. Львів, 2-3 листопада 2017 р.) Львів: Видавництво ЛТЕУ, 2017. - 360 с. - С.142.
19. Михайліченко Г.І. Іноваційний розвиток туризму : монографія / Г.І.Михайліченко. – К. : Київ. Нац. Торг.-Екон. Ун-т, 2012. – 608с.
20. Музиченко-Козловська О.В. Економічне оцінювання туристичної привабливості території Монографія. - Львів: Новий Світ-2000, 2012. -176 с.
21. Мягких І.М. Кластерна форма організації – дієвий засіб підвищення ефективності виробництва / І.М. Мягких // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – №10.
22. Назаренко С.А. Кластерний механізм підвищення конкурентоспроможності регіону / С.А. Назаренко // Сталий розвиток економіки. – 2011. – №1.
23. Олійник Я. Б. Суспільно-географічне дослідження туристичної інфраструктури Волинської області: монографія / Я. Б. Олійник, І. В. Єрко. – Луцьк : Волинська обласна друкарня», 2014.
24. Папковська О.Е. Формування кластерної політики в регіонах України / О.Е. Папковська // Праці Одеського політехнічного університету. –2011.– Вип. 1.
25. Прощаликіна А. М. Проблеми і перспективи формування інноваційних кластерів в Україні / А.М. Прощаликіна // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. – 2010. – Випуск 2 (8).
26. Савіцька О. П. Формування туристичної привабливості території / О. П. Савіцька, Н. В. Савіцька, І. Я. Кулиняк // Науковий вісник НЛТУ України. - 2012

27. Сильванская Г. Н., Попович А. В. Кластерный подход к позиционированию в туризме // Методи та засоби управління розвитком транспортних систем. 2013. Вип. 1. С. 159–180.
28. Статистичний щорічник Волинь 2014 / за ред. Науменка В. Ю. – Луцьк : Головне управління статистики у Волинській області, 2015.
29. Статистичний щорічник Волинь 2015 / за ред. Науменка В. Ю. – Луцьк : Головне управління статистики у Волинській області, 2016.
30. Статистичний щорічник Волинь 2016 / за ред. Науменка В. Ю. – Луцьк : Головне управління статистики у Волинській області, 2017.
31. Статистичний збірник. «Коллективні засоби розміщування в Україні у 2017 році» / Державна служба статистики України // Київ. - 2017.
32. Статистичний збірник. «Коллективні засоби розміщування та туристична діяльність» / Державна служба статистики України // - Головне управління статистики у Львівській області. – Львів.: – 2016.
33. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізне-су: монографія / Т. І. Ткаченко // К.: Київський національний торговельно-економічний університет, 2009. – 463 с.
34. Требух А.А., Бандура Н.Б. Туристичний кластер як форма посилення конкурентних переваг регіону // Науковий вісник НДТУ України. – 2010 р.
35. Туризм в Україні. Класифікація та види [Текст] / Л. І. Коржилов // Ефективна економіка. – 2014.
36. Черчик Л. Сучасний стан розвитку туристично-рекреаційний комплекс Волинської області: Монографія. / Л. Черчик, І. Ерко, Н. Колена, О. Міщенко; МОНУ. – Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2014.
37. Яворський Ю.М. Туристичний кластер як форма розвитку галузі / Ю.М. Яворський // Український туризм. - 2015. - №2. - С.56-57.
38. Etzkowitz H. The dynamics of innovation: from National Systems and «Me 2» to a Triple Helix of university – industry – government relation / H/ Etzkowitz. L. Leydesdorff // Research Policy. – 2000. - № 29.

39. Regional Competitiveness of Tourism Cluster: a Conceptual Model Proposal / Online at <http://mpr.aub.uni-muenchen.de>.
40. World Economic Forum The Global Competitiveness Report 2011-2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www3.weforum.org/docs/WEF_GCR_Report_2011-2012.pdf
41. World Economic Forum The Global Competitiveness Report 2016-2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1>
42. База відпочинку «Фенікс» . – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.svityaz.net/ekskluziv/>
43. Волинська обласна державна адміністрація. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.volad.gov.ua>
44. Вікіпедія: вільна енциклопедія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki>
45. Головне управління статистики Волинської області. – [Електронний доступ]. – Режим доступу : <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua/>
46. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://www.ukrstat.gov.ua>.
47. Кластер: формат взаємодії підприємців. У чому переваги неформального об'єднання різних бізнесів [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://msb.aval.ua/news/?id=25974>.
48. Корнева Д. А. Проблеми розвитку інфраструктури туризму [Електронний ресурс] / Д. А. Корнева. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua> – 11.03.16.
49. Крайник О. Туристичний кластер регіону як форма соціального діалогу: управлінський аспект. – Режим доступу : www.tourlib.gov.ua
50. Офіційний сайт Волинської обласної ради. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://volynrada.gov.ua/map/shatskii-raion>
51. Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://unwto.org>

52. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua
53. Офіційний сайт Шацьк інфо. – [Електронний доступ]. – Режим доступу : <http://www.shatsk.info/>
54. Про туризм [Електронний ресурс] : Закон України. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
55. Шацький район. Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki>

ДОДАТКИ

Додаток А

Додаток Б

Дипломом III ступеня IV Всеукраїнської студентської наукової конференції

Додаток В